

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- H. KRUUS:** Eesti ja Läti rahvusliku ärkamisliikumise kokkupuuteist.
- A. KASK:** Tänapäeva kirjakeele kujunemisteedelt.
- A. PALM:** Piik mullusele memuaarkirjandusele.
- A. ASPEL:** K. E. Sööt — Kuusirbi õsu.
- M. SILLAOTS:** R. Roht — Elutee.
- H. VIRES:** Viis näidendit maalavadele.
- A. HINT:** Vaesest eksitatud rahvast, maapidudest ja kolmest uuest näidendist.
- M. SILLAOTS:** H. Bergman — Markurell.
- D. HINT:** J. Vahtra — Ohvrikivi.
- G. NEY:** Eesti kroonika 1936 ja 1937.
- A. LOORING:** Pärnumaa tegelaste biograafiad.
- V. VEEDAM:** Spordibiograafiline leksikon.
- K. ABEN:** A. Kempe — Igannu lirika.
- Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 9. poogen.

№ 5

23. mai

1938

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1938 ASUTATUD 1906. XXXII

Ilmub iga kuu lõpul, plitidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRÜUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitähtkirjade tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitähtkirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitähtkirju lühendatud kujul.

Toimetuse ja tallituse: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Ala 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu tallitus, kõik postilasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud tallitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Ala 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rütüül 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rütüül 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rütüül 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (2)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (2)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermann 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemud aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga à 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

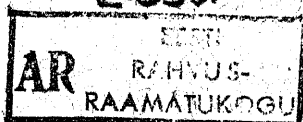
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Ala 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 938P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

MAI 1938

NR. 5

EESTI JA LÄTI RAHVUSLIKU ÄRKAMIS- LIIKUMISE KOKKUPUUTEIST.

Eesti ja läti rahva geopoliitiline asend, nende lähedane arvuline suurus, nende asukoha üldiselt sarnased looduslikud tingimused, nende ühesugune sotsiaalne struktuur jne. on määranud nad saatuskaaslasteks. Nende rahvaste tõus, langus ja iseseisvus saavad olla ainult üheaegsed nähtused. Seda õpetab minevik kõige kaugemale ulatuvais üksikasjus; seda võime aimata ka kogu ettenähtavas tulevikus. Seetõttu on ühine ja kooskõlastatud tegutsemine ning võitlus nende rahvaste saatus ja arengu olulisi eeldusi. Seda veendumust süvendada mõlema rahva juhtivais tegelastes ja laiemais hulkades on elulisi ülesandeid kummalegi poolele. Üheks õpetajaks ja kasvatajaks ses suhtes on ajalugu, eriti need ajastud, kus meie rahvastel on tulnud pidada ühist võitlust oma eluõiguste eest. Iseäranis ülendavalt ja siduvalt mõjub olevikus ja samuti tulevikuski see koostöö ja vastastikune mõjutus ning tunnustus, mis valitses meie rahvaste juhtivate tegelaste vahel rahvuslikul ärkamisajal.

Rahvuslik ärkamisaeg sõna erilisemas mõttes on kummagi rahva juures üheaegne, umbes veerandsada aastat kestnud ajastu, mis algab 1860-ndate aastate algusega ja jätkub tõusude ja mõõnadega venestamisreformide tulekuni 80-ndate aastate teisel poolel. See nii eesti kui läti uueaegse ühiskonna rahvuslik uuestisünd on oma eeldustelt, sihtidelt kui ka vahenditelt üldiselt täiesti ühesugune nähtus, mis on tingitud mõlema rahva tolleaegsest ühesugusest poliitilisest ja majanduslikust olukorrast, enamvähem ühelaadilisest kultuurilisest tasemest ja ühesugusest sotsiaalsest struktuurist. Kuid samal ajal on kummagi rahva ärkamisaegsel tõusul omajagu erinevusi, mille valgustamine vastastikku viljastava kontakti tundmaõppimise seisukohalt vajab veel spetsiaalsemat uurimist. — Siinkohal tahame vaadelda eestipoolsest vaatekohalt kõigepealt selle kontakti välimisi avaldusi.

Läti rahvusliku ärkamise algjärk on seotud selliste silmapaistvate nimedega nagu Kaspar Biezbärd, Juris Allunān, Krišjān Valdemār, Krišjān Baron, Atis Kronvald, Joh. Jurjān. Need mehed on kõik pikemat või lühemat aega viibinud ka Eesti alal, eriti Tartus, kus nad õppisid ülikoolis. Ja esimeseks küsimuseks nende puhul on, kuipalju neil siin viibimise ajal oli kontakti kohaliku eesti ühiskonnaga.

Neist kõige vanem — Biezbärd — oli õppinud 1823.—1826. a. Tartus usuteadust, seega samal ajal, kui siin peaaegu üksiku eestlasena studeeris arstiteadust ärkamisaja-eelseid silmapaistvamaid estofiile Fr. R. Faehlmann. Kas need kaks naaberrahva sitket poega siin teineteist ka leidsid, on teadmata. Samuti pole mingeid märke nende suhtlemisest ka hilisemal aastail. Pärast peatus Biezbärdi elutee kestvamalt eestlaste maa südames — Viljandis, kus ta oli kakskümmend aastat (1833—1853) kreiskooli õpetajaks ja inspektoriks, seega tegev linnas, mille maakonnas eesti rahvuslik liikumine virgus kõige varem.

Meil ei ole küll mingeid otseseid andmeid Biezbärdi Viljandi-perioodi rahvuslikust tegevusest, mis oleks võinud mõjutada ka kohalikke eestlasi, aga tema teatavat mõju siin võime siiski oletada. Nii kuulus Viljandis tema õpilaste hulka pärasine eesti rahvusliku ärkamise silmapaistvamaid tegelasi Johann Köler, samuti ka Hans Wühner, pärasine Tarvastu köster-kooli-õpetaja ja agar tegelane Eesti Aleksandri-kooli mõtte arendamisel 60-ndate aastate algupoolel. Temasse oli Biezbärd koolis avaldanud sügavat mõju¹⁾. Viljandi kreiskoolis Biezbärdi ajal oli käinud ka eesti rahvuslikus liikumises, eriti palvekirjade-aktsioonides 60-ndail aastail juhtivalt tegevuses olnud vendade Adam ja Peeter Petersonide vanim vend Jaak, kes oli saanud teatava poliitilise äratuse Biezbärdilt ja mõjutas hiljem ka oma nooremaid vendi²⁾. Neist eesti rahvustegelasena eriti silmapaistev Adam Peterson kirjutas veel oma vanemas easki suure lugupidamisega „vahvast võitlejast Besbardist“³⁾.

Eespool mainitud läti rahvuslikest tegelasist Allunān, Valdemār, Baron ja Jurjān õppisid Tartu ülikoolis 50-ndate aastate teisel poolel. Nende kõrval studeeris samal ajal siin hulk teisi

1) M. Pukits, Läti kultuurilugu (Elav Teadus nr. 66). Tartu, 1937, lk. 32. Postimees 1857—1907. 50-aastase kestvuse mälestuseks. (Tartu, 1909), lk. 256.

2) Vrd. L. Kulbin, Adam Petersoni kui juhtiva rahvuslase kujunemine. Eesti Kirjandus 1936, lk. 323 (märkus 87), 368 jj.

3) A. Peterson, Laulud IV, lk. 26.

läti soost üliõpilasi, kelle koguarv ulatus üle 30-ne⁴⁾). Sellele läti akadeemiliste noorharitlaste kolooniale lisandus veel rahva-kooliõpetaja kutsele valmistuvaid läti noormehi Tartu õpetajate seminarist, mille õpilaskonna koosseis oli tol ajal enamikus lätiline⁵⁾). Kas sel läti koloonial, eriti tema kitsamal, rahvuslikult meelestatud juhtival ringkonnal, millesse kuulus tosina ümber üliõpilasi, nende hulgas esikohal ülalmainitud rahvuslikud aktivistid, oli lähemaid kokkupuuteid kohaliku eesti elemendiga, selle kohta pole andmeid. Kui seda oligi, siis igatahes mitte kuigi ulatuslikult. Tartu polnud tol ajal veel mingi eesti rahvuslik keskus. Eesti soost üliõpilaste arv oli siis siin veel õige väike, vahest poole tosina ümber⁶⁾), kellest pealegi keegi ei tõusnud silmapaistvamale kohale eesti rahvuslikus elus, peale J. Hurda, kes immatrikuleerus 1859. a.

Neist 50-ndate aastate Tartu läti koloonia rahvuslikest aktivistidest tekkis mõni aasta hiljem ainult Kr. Valdemāri l tihedam kontakt eesti tegelastega. Kuid veel enne selle isikliku kontakti tekkimist leidis eestlaste poolt tähelepanu tema 1862. a. Leipzgis ilmunud anonüümne brošüür: „Baltische, namentlich livländische Bauernzustände“, milles oli valjult arvustatud Liivimaa agraarolusid Saksamaa olukorra taustal, mida autor oma eelnenud välismaareisil oli võinud isiklikult tundma õppida. See brošüür tõlgiti nähtavasti juba selle ilmumise aastal eesti keelde, lõuna-eesti murdesse⁷⁾). Kuigi see tõlge ei ilmunud trükis, ringles ta vähemalt käsikirjas Võrumaa talupoegade keskel. Käsikiri sattus paar aastat hiljem ka ametivõimude kätte ning põhjustas tema tõlkijale Kanepi kihelkonnakoolmeistrile Joh. Eglonile suuri sekeldusi⁸⁾).

Selle, läti ärkamisaja trükitooteist eestlaste juures kõige varemini aktiivset huvi äratanud brošüüri autor Kr. Valdemār sai peagi lätlaste poolel keskseks sidemepidajaks eesti tegelastega. Kõige kestvam ja tihedam suhtlemine arenes tal eesti rahvusliku liikumise radikaalse suuna vanema tegelase, Peterburis asuva maalikunstniku Johann Köleriga.

4) (A. Buchholtz), Fünzig Jahre russischer Verwaltung in den Baltischen Provinzen. Leipzig, 1883, lk. 246. Dokumenti par „Pēterburgas Avīzem“. Rīga, 1937, lk. 239.

5) Vt. õpilaste nimestikku — Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, lk. 49 jj.

6) Vrd. Vold. Juhanson, Esimesed Eesti üliõpilased Tartu Ülikoolis ja Eesti Üliõpilaste Selts. — Tartu Üliõpilaskonna ajalugu. Tartu, 1938, lk. 98.

7) Tõlge pealkirja all „Läne nimmelt Livlandi tallopoigi saiusse. 1862“, EK1A.

8) Vrd. J. Hurt — J. Kölerile 9. VIII ja 5. X 1865, EK1A.

Seda sidet dokumenteerib ajaloole nende suhteliselt suur kirjavahetus, millest on säilinud Valdemäri kirju Kölerile 104 ja Köleri kirju Valdemärile 17⁹⁾. Hulk kirju, neist rõhuvas enamikus Köleri saadetuid, on läinud kaotsi. Valdemäri säilinud kirjad algavad pärast tema Moskvasse asumist 1867. a. (2 kirja). Sellele järgneb 7-aastane ajavahemik, kust pole ühtki kirja. 1875. aastast peale on jälle üksikuid kirju. 1882. a. tihenevad Valdemäri säilinud kirjad, sel aastal on neid 16; 1883.—1886. a. on neid 6—12 aastas, 1887.—1889. a. 2—3 aastas, 1890. a. tõuseb nende arv 17 ja Valdemäri viimasel eluaastal (1891) 15-ni. Seevastu algavad Valdemärile Köleri poolt saadetud kirjad, mis on säilinud, märksa hiljemini, alles 1877. a. (1 kiri). Edasi on neid 1881., 1886., 1887., 1889., 1890. ja 1891. a. 2—3 kirja aastas. Nii on kogu see kirjavahetus oma säilinud osas kahe tähtsama eesti ja läti ärkamisaegse rahvusliku tegelase vahel õigegi puudulik ja lünklik. Ometi on ta meile olulisemaks allikaks nende suhete jälgimisel.

Agaga enne kui ulatume nende meeste vahekordade juurde kirjavahetuse põhjal, oli neil kokkupuuteid juba märksa varem. Esimeseks küsimuseks sel puhul on: kunas algas kontakt Köleri ja Valdemäri vahel? — Otsesed andmed selle küsimuse vastamiseks puuduvad. Oletada aga tuleb, et see lähem kokkupuutumine algas 1863. a. teisel poolel. Valdemär oli juba eelmise aasta suvest saadik tegev „Pēterburgas Avizes’e“ väljaandmisel. See läti ajaleht pidi äratama peagi tähelepanu ka eesti üksikute haritlaste hulgas, kes tol ajal elasid Peterburis ja 1863. a. sügisel talvel koondusid väikeseks „eesti patriootide“ ringiks. Huvitava küsimust, kas Vene pealinnas asuvate läti haritlaste varemini alanud rahvuslik tegutsemine etendas osa ka sealsamas asuvate eesti haritlaste rahvuslikul koondumisel, ei ole võimalik andmete puudusel vastata. Agaga tõenäoliselt see teatavat mõju siiski avaldas.

Peterburi „eesti patriootide“ aktiivsemaks meheks ja poliitilisemaks peaks sai peagi maalikunstnik Johann Köler. Tema lõplik virgumine eesti rahvuslikuks tegelaseks toimus 1863. a. suvel seoses kodumaal tehtud ringreisiga¹⁰⁾. Sama aasta lõpul ta on tegevamaid mehi Peterburis „eesti patriootide“ koondami-

9) Kr. Valdemäri kirju J. Kölerile säilitatakse Tartus, Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (=EKIA), J. Köleri kirju Kr. Valdemärile Riias, Läti Riigiarhiivis, 2 kirja Misini raamatukogus Riias; neist kõigist on ära kirjad EKIA-s.

10) Vt. H. K r u u s, Eesti rahvuslike põhikeskuste suhtlemine 1860-ndail aastail. Ajalooline Ajakiri 1934, lk. 55.

sel. Ja nähtavasti samasse ajajärku langeb ka Köleri lähem tutvus Valdemäriaga. Juba mõne kuu pärast ühes kirjas maikuust 1864¹¹⁾ ta nimetab Valdemäri oma sõbraks, kes tema usaldusmehena oma eeloleval reisil läbi Eesti pidi õiendama mõningaid ülesandeid.

Esimeses säilinud kirjas¹²⁾ tituleerib Valdemär Kölerit „Herzensfreund'iks“. Ja kui me siit — 1867. aastast peale — tahaksime kasutada olevate kirjade põhjal pilti saada nende meeste vahekorrist, siis jääb see 1882. aastani õige lünklikuks. Ilmselt on mitmed kirjad siin kaotsi läinud. Kuid nähtavasti on toimunud meeste vahel ka teatav kaugenemine ajavahemikul 1867—1875, missuguse aja kohta nende kirjavahetusest ei ole jälgi. Iseloomustavalt on selle aja jooksul Valdemäri kirjades endine „Herzensfreund“ muutunud „Hochgeehrter Herr'iks“, mis aga peagi asendub „Geehrter Freund'iga“.

Ajavahemikul kuni 1881. a. lõpuni kajastuvad Valdemär-Köleri kirjavahetuses mitmesugused isiklikud küsimused. Käsitlust leiavad aga ka üldisema tähtsusega probleemid. Et suuremal määral on säilinud Valdemäri kirju, siis saame siit tema kohta rohkem andmeid kui Köleri suhtes. 1867. a. on Valdemär aktiivses ühenduses M. Katkoviga ja tema „Moskovskija Vedomost'iga“, millele saadetud kaastöös käsitleb ka Eesti ala küsimusi. Samuti hoolitseb ta, et sama aasta kevadel Moskvas korraldataval suurel etnograafilisel näitusel oleksid ka lätlased ja eestlased küllalt väarikalt esindatud¹³⁾.

Valdemäri suurimaks lemmikalaks on kogu aja laevanduse arendamise eest hoolitsemine Baltikumipiirkonna pärisrahvaste keskel. See kuulus ju omajagu tema kui Vene kaubalaevanduse edendamise seltsi asjaajaja-liikme ametiülesannete hulka. Kuid läti rahvuslasena ta pani erilist rõhku just Balti rannikule, tehes suuri pingutusi merekoolide rajamiseks ja laevanduse propageerimiseks rannarahvastiku keskel. Suure aktiivsusega pidas ta ses suhtes silmas ka Eesti ala. 1864. a. oli tema algatusel ja toetusel asutatud Eesti-Läti piiril Heinastes merekool, 1875. a. viis ta läbi merekooli asutamise Paldiskisse ja tema suurejoonelises edaspidises programmis oli asutada uusi merekoole Eestimaa 5—6, Saaremaa 2—3, Liivimaa rannikule 2—3¹⁴⁾. Sellest kavast suutis ta suurte pingutustega teostada küll ainult murdosa.

11) J. Köler — J. Hurdale 12. V 1864, EKIA (ka „Eesti Kirjandus“ 1911, lk. 31).

12) Kr. Valdemär — J. Kölerile 6. II 1867, EKIA.

13) Kr. Valdemär — J. Kölerile 6. II 1867, EKIA.

14) Kr. Valdemär — J. Kölerile 2. XII 1875, EKIA.

Peale merekoolide asutamise eest hoolitsemise otsis Valdemār otse kirglikult vahendeid ka laevanduse propageerimiseks Eesti rannikurahva keskel. Selleks saatis ta kirjutisi eesti ajalehtedele¹⁵⁾ ja hoolitses ka selle eest, et ta spetsiaalne laevandust propageeriv brošüür C. R. Jakobsoni tõlkes eesti keeles päevavalgust nägi.

Pidades laevanduse arendamist läti ja eesti rahvale rahvuslikuks ülesandeks, püüdis Valdemār otse rõhuvalt aktiveerida eesti tegelasi selle küsimuse edasiviimiseks. Iseloomustav ses suhtes on tema kiri, milles ta õhutab J. Kölerit eestlaste keskel laevanduse arendamiseks ka ainelisi ohvreid tooma, kirjutades:

Das sind Alles Gründe, um Sie zu veranlassen als Vertreter des ganzen Estenvolkes jetzt mit Ihrer Tasche zu helfen, sonst klage ich das ganze Estenvolk schriftlich bei der Nachwelt auf unerhörte Ungerechtigkeit gegen ihre geistigen und weltlichen Bedürfnisse an. Hören Sie!... Nicht wahr, ich setze Ihnen gradezu die Pistole auf die Brust! Aber die Zeit drängt und ich darf sie nicht thatenlos verstreichen lassen und ruhig zusehen wie Alles schief geht was so leicht verbessert werden könnte, weit leichter als bei Plewna¹⁶⁾.

Utluslikumad eesti-läti poliitilised ühisprobleemid on Valdemār-Köleri säilinud kirjavahetuses kuni 1881. a. lõpuni vähe kajastust leidnud. Kuid kindlasti on nad lähemalt kõne all olnud nende suhteliselt sagedastel isiklikel kokkupuutumistel. Samuti on käsitletud neid ka kirjades, mis aga kahjuks pole säilinud. Tähelepanetav erinevusena lähtekohtades enese ja Köleri vahel märgib Valdemār lahkuminekut Balti edaspidiste reformide väljavaadete hindamisel. 80-ndate aastate algul ta ei pea enam selliseks nn. radikaaliks, nagu ta oli olnud 60-ndail aastail ja nagu püsis sellena Köler ka järgnevail aastakümneil. Radikaalina ta lootnud, et Vene riigivõim, lähtudes oma üldriiklikest huvidest, on võimeline teostama Baltimail põhisemaid reforme. Pettunud selles kontseptsioonis, oli ta hiljem neist lootustest loobunud. Seetõttu ei pooldanud ta ka eesti seltside saatkonna poolt 1881. a. keiser Aleksander III-le esitatud suur-palvekirjas avaldatud soove, mille teostamiseks ta arvas Vene riigivõimu poolt puuduvat igasugused eeldused¹⁷⁾.

Saanud „möödukaks“ (Gemässigter), lähenes Valdemār eesti ajakirjanikest rohkem Harry Jannsenile, kes tõusva rahvusliku poliitika vastu oli hakanud uudisena propageerima nn. „baltluse“ poliitikat. Kui Harry Jannsen 1882. a. hakkas Tallin-

15) Vrd. Kr. Valdemār — J. Kölerile 16. XI 1877, EK1A.

16) Kr. Valdemār — J. Kölerile 30. VII 1877, EK1A.

17) Vrd. Kr. Valdemār — J. Kölerile 31. III 1882 (teine kiri samast kuupäevast), EK1A.

nas välja andma oma saksakeelset ajalehte „Die Heimath“, leidis see kohe sooja pooldamist Valdemäri poolt, kes algusest peale selle ajalehe toetamisel ja levitamisel mitmeti tegev oli, tunnustades teda eesti ja läti rahva ühiste sihtide eest võitlevaks häälekandjaks¹⁸⁾. Kui H. Jannsen oma „Heimath'iga“ Tallinnas kitsikusse jäi ja läti rahvuslike ringkondade kutsel ja toetusel jätkas oma ajalehe väljaandmist Riias, jäi ta ikka veel Valdemäri vaateväljale, kuigi viimane tema häälekandjas lõpuks täielikult pettus¹⁹⁾.

Resigneerunud taandunud venepoolsete reformide lootusest, läks Valdemär siiski kohe aktiivseks, kui päevakorrale kerkis senaator Manasseini revisjon, mis põhjustaski 1882. a. tema kirjavahetuse tihenemise Köleriga. Ühiselt viimasega oli tal kohe arutamist, kuidas saada Manasseinile eesti ja läti rahva huvide seisukohalt sobivat instruksiooni²⁰⁾. Eriliseks mureküsimumuseks oli nii Kölerile kui Valdemäri leida revideerivale senaatorile abilisteks kohaseid lätlasi ja eestlasi. Valdemär omalt poolt võttis selleks üksikasjalise vaatluse alla kogu endale tuttava läti intelligentsi nii Moskvas, Peterburis kui Riias ja arutles põhjalikult, kuidas organiseerida Manasseinile kaastööd kohalikkude olude objektiivseks ja igakülgeks valgustamiseks²¹⁾. Vana „radikalism“ lõi nüüd Valdemäris uuesti lõkkele, nagu ta avaldus samal ajal ka teises küsimuses, nimelt 1882. a. algul Peterburi saata kavatsatud läti delegatsiooni eest hoolitsemises, milleks ta nõutas ka Kölerilt abistust²²⁾. Samuti pidi Köler aitama ka teist läti delegatsiooni järgmisel aastal²³⁾.

Nagu varem, nii jätkus ka 80-ndail aastail koostöö Valdemäri ja Köleri vahel kohalikkude võimude poolt taga kiusatud eesti ja läti rahvuslike tegelaste abistamisel. Nii toetas Valdemär raskustesse sattunud eesti tegelasi, vendasid Petersone ja M. Mitti, Köler omalt poolt läti toimetajat Veinbergi jt.²⁴⁾

Köleri vähestest kirjadest ei saa kuigi palju andmeid tema huvi ja orienteerituse kohta läti rahvusliku liikumise eriküsimuste suhtes. Valdemäri kohta palju suuremas ulatuses säilinud

18) Vrd. Kr. Valdemär — J. Kölerile 12. I ja 30. I 1882, EK1A.

19) Vrd. Kr. Valdemär — J. Kölerile 25. IX 1884, 2. II 1885, EK1A.

20) Kr. Valdemär — J. Kölerile 24. I 1882, EK1A.

21) Kr. Valdemär — J. Kölerile 7. III, 8. III, 31. III (kaks kirja), 5. IV 1882, EK1A.

22) Kr. Valdemär — J. Kölerile 12. I, 20. I, 23. I, 24. I, 30. I 1882, EK1A.

23) Kr. Valdemär — J. Kölerile 19. IV 1883, EK1A.

24) Vrd. Kr. Valdemär — J. Kölerile 21. I, 24. I, 12. II 1883, EK1A.

materjal näitab, et ta oli väga elavas kontaktis eesti ühiskonna päevamuredega, eriti nendega, mis olid seotud J. Köleri nimega.

Nagu Valdemär 60-ndate aastate algupoolel oli katsetanud läti koloonia asutamisega Novgorodi kubermangu²⁵⁾, nii seisis Köler paarkümmend aastat hiljem samalaadilise eesti koloonia rajamise eesotsas. Koos eesti asunikega ostis ta 1882. a. Krimmis suure Kuntagani mõisa, sattus aga oma konsortsiumiga juba esimeste väljamaksude puhul rahalistesse raskustesse. Pingsed katsed asja päästa ei andnud soovitud tulemusi ja mõis läks mõne aasta pärast oksjonile, millega kogu üritus lõppes täieliku fias-koga. Seni aga, kui see polnud sündinud, oli Valdemär omalt poolt mitmeti abistamas Kölerit Kuntagani küsimuses, nii nõu-annetega kui ka raha hankimise katsetega²⁶⁾.

Seoses Kuntagani ostmisest tekkinud raskustega püüdis Köler 1883. a. algul saada laenu Eesti Aleksandri-kooli kapitalist, mis leidis aga vastuseismist peakomitee presidendi J. Hurda poolt. Sellega ühenduses tõusid lahkeliid ja tülid E. Aleksandri-kooli komitees enneolematu teravuseni. Neis tüldes oli Valdemär kogu aja truult Köleri poolel. Viimane omalt poolt hindas Valdemäri seisukohta niivõrd kõrgelt, et pidas tarvilikuks selles küsimuses ühe oma tähtsaima avaliku kirja Hurda vastu lasta enne selle avaldamist oma läti sõbral läbi vaadata. Viimane tegigi seda, andes Kölerile õige üksikasjalist nõu, kuidas eesti rahvuslike üldhuvides esineda Hurda vastu võimalikult mõõdukalt²⁷⁾.

Elavana püsis Valdemäri huvi 80-ndail aastail ka eesti rahvuslike suurürituste vastu. Eesti Aleksandri-kooli kohta ta nõutas korduvalt üksikasjalisemat informatsiooni ja toetas seda ka omalt poolt nõuannetega²⁸⁾. Iseäranis südame lähedal seisis talle eesti kaubalaevaseltsi „Linda“ saatus. See eesti rahvusliku ärkamisliikumise õhkkonnas tõusnud majanduslik üritus sündis kõige otsesemas seoses selle laevanduse arendamise propagan-daga, mille nii tulihingeliseks kandjaks oli Kr. Valdemär. Ta valiti ka „Linda“ esimesel koosolekul 1879. a. seltsi asjatundjate-komiteesse²⁹⁾. On aimatav Valdemäri suur huvi selle oma lem-

25) Vrd. C. W o l d e m a r, Die Lettenauswanderung nach Nowgorod im Jahre 1865 und die baltische deutsche Presse. Bautzen, 1867, lk. 9 jj.

26) Kr. Valdemär — J. Kölerile 12. II, 19. IV ja 2. V 1883, 14. VI 1884, 29. V 1886, EKIA.

27) Kr. Valdemär — J. Kölerile 21. V 1883, EKIA.

28) Kr. Valdemär — J. Kölerile 14. I 1884, 2. II ja 20. VIII 1885, EKIA.

29) H. P r a n t s, Eesti kaubalaeva-selts „Linda“. — „Päevalehe“ aastaraamat 1913. (Tallinn, 1913), lk. 145.

mikalalise ja naaberrahva majandusliku suurürituse vastu, aga pole teada, kuipalju ta sellele tegelikult sai lähedal seista selle tegevuse esimesil aastail.

Kui aga „Linda“ tegevus oli hakanud allamäge minema, ühtlasi ära libisedes oma põhisuunalt, mille eesmärgiks pidi olema laevanduse arendamine, astus Valdemär asjale vahele. Augustis 1883 kurtis ta Vene kaubalaevanduse edendamise seltsi koosolekul teravalt „Linda“ kõrvalekaldumist oma peapõhimõttest³⁰⁾ ja oli kogu järgneval ajastul kategooriliselt seltsi reorganiseerimise vastu, millega temast taheti teha üldkaubanduslik ettevõtte. Oma suurte kogemustega laevanduse arendamise alal ja samuti seoses läti „Austra“ arenguteest saadud tähelepanekutega püüdis ta „Linda“ juhtimise kohta anda elutarku näpunäiteid³¹⁾, mis aga ei leidnud rakendamist.

Uus ajastu 80-ndate aastate teisel poolel, mis tuli uute reformidega, tõi mõlemaile naaberrahva veteraanidele, nii Kölerile kui Valdemärile, uusi muresid, mis leidsid kajastust ka nende jätkuvas kirjavahetuses. Aga see oleks peatükk omaette, mis ei kuulu enam käesoleva käsitelu raamesse. Märgime ainult, et see ja sõbralik vahekord mõlemate meeste vahel jätkus kuni läti sõbra maise teekonna lõpuni, avaldades ka Valdemäri viimases säilinud kirjas, mis on saadetud kolm kuud enne ta surma.

Ka teisel eesti ärkamisaja tähtsaimal tegelasel ja tolle ajastu suurimal poliitikul C. R. Jakobsonil oli lähemaid isiklikke kokkupuuteid ja kirjavahetuslikku suhtlemist Kr. Valdemäriaga. Selle suhtlemise kohta on säilinud 13 Valdemäri kirja Jakobsonile ja 2 Jakobsoni kirja Valdemärile³²⁾. Suur osa kirjavahetusest on ilmselt kaotsi läinud. Valdemäri kirju Jakobsonile on säilinud 1869. a. 2, 1871. a. 1, 1872. a. 2, 1876. a. 1, 1878. a. 4 ja 1879. a. 3. Jakobsoni kirjad Valdemärile on 1878. ja järgmisest aastast, kummaski üks.

Nende meeste isiklik tutvus aga ulatub kindlasti sellesse aega, kui Valdemär elas veel Peterburis. Teatavasti ärkas C. R. Jakobson aktiivseks rahvuslaseks alles 1865. a. Ja sellesse, võib-olla aga ka järgmisse aastasse langebki tutvumine Valdemäriaga, mis tõenäoliselt toimus J. Köleri vahendamisel. Selle tutvuse alguse lähemad üksikasjad on teadmata. 1868. a. kevadel aga tõlkis Jakobson Kr. Valdemäri algatusel eesti keelde tema saksa

30) H. Prants, tsit. t. lk. 188.

31) J. Köler — Kr. Valdemärile 12. XI 1883, 8. II 1884, 10. II 1886, EKIA.

32) Kr. Valdemäri kirjad C. R. Jakobsonile EKIA-s, C. R. Jakobsoni kirjad Kr. Valdemärile Läti Riigiarhiivis, neist ärakirjad EKIA-s.

ja vene keeles ilmunud brošüüri, mis ilmus s. a. pealkirja all: „Meie Kaubalaevavägi Lääne meres“ (Tartus 1868) ja trükiti Holstres korjanduse teel kogutud rahaga. Nii kujunes selle lätlaste ja eestlaste keskel laevandust propageeriva raamatukese väljaandmine omaviisiliseks eesti ja läti koostöö üheks esimeseks avalduseks.

Säilinud kirjavahetus Valdemäri ja Jakobsoni vahel 1869. aastast peale keerleb peamiselt kahe küsimuse ümber. Esiteks käsitletakse selles eesti radikaalse ajalehe väljaandmiseks loa saamist. Teiseks küsimuseks on laevandust propageeriva eestikeelse kirjanduse soetamine ja levitamine.

Peterburi „eesti patriootidel“, eriti Köleril, kes polnud rahul J. V. Jannseni toimetatud „Perno Postimehe“ ja hiljem „Eesti Postimehe“ vagatseva, liigse usulise moraliseerimise ja saksa-meelse orientatsiooni vaimuga, oli juba 1864. a. kavatsus hakata Peterburis välja andma radikaalsema ilmega eesti ajalehte, milleks nähtavasti andis omajagu õhutust lätlaste „Pēterburgas Avīzes“. Kuid Jannseni-vastast opositsiooni kandvate ja juhtivate elementide hõredus, mitteküllaldane sisemine kandejõud ja koondumatus tõkestab oma kindlakujulisema poliitilise hääle kandja soetamist. Alles C. R. Jakobson võtab selle küsimuse 1868. a. sügisel tõsiselt südamesse, esitades valitsusväimudele esimese palve uue ajalehe väljaandmiseks loa saamiseks. Sel palvel aga pole tulemusi, nagu paljudel järgnevailgi. Jakobson kirjutab kümneid kirju ja peab otse meeleheitlikku võitlust, aga see kõik jääb tervelt üheksa aasta kestel tagajärjetuks. Alles 1878. a. märtsis võib ilmuda tema „Sakala“ esimene number 33).

Valdemär omalt poolt võttis Jakobsoni ajalehe väljaandmiseks loa hankimisest kõigiti suure innuga osa, püüdes selleks kasutada oma suhteid Vene riigiametnikega, eriti aga mõjuka „Moskovskija Vedomosti“ toimetaja M. Katkoviga, ja andes Jakobsonile mitmesuguseid kasulikke näpunäiteid.

Oma esimeses säilinud kirjas — 6. jaanuarist 1869 — on ta informeeritud Jakobsoni esimesest katsesest oma ajalehe väljaandmiseks luba saada ja juurdleb põhjalikult, miks see palve senini ikka veel rahuldamata on. Arvestades asjaolu, et ametivõimud on lätlastele olnud vastutulelikumad, andes neile veel eelmisel sügisel loa Riias uut edumeelset ajalehte välja anda, samuti võimaldades uue läti seltsi asutamist jne., arvab Valdemär, et riigivõimul ei saa kuidagi olla sihiteadlikku püüet tõkestada eestlaste rahvus-

33) Vt. H. Kruus, Vastasrindliku ajalehe soetamise küsimus ärkamisajal. — Õitsituled VIII, lk. 21 jj.

likku arenemist, vaid et Jakobsoni palve on jäänud rahuldamata mingil juhulikul põhjusel, mida ta soovib kõigepealt selgitada. Omalt poolt lubab ta mitmeti kaasa töötada Jakobsoni palve toetamiseks, kavatsedes muu seas sellest kirjutada ka Katkovi häälekandjas.

Jakobsoni esimene katse oma ajalehe väljaandmiseks luba saada nurjub. Tulemuseta jäävad ka järgmised katsed. 1871. a. kevadel teatab ta ühele oma sõbrale ³⁴⁾, et ta on juba viis korda palunud luba oma ajalehe väljaandmiseks, aga ikka eitava vastuse saanud. Nüüd on ta teinud kuuenda katse ja juba ligi 50 kirja ses asjas kirjutanud. Kuna ta varem oli kavatsenud oma häälekandjat välja anda Peterburis, on nüüd selle ilimumiskohaks ette nähtud Tallinn. Siia asubki ta sama aasta suvel elama, nähtavasti kindlama lootusega kui varem, et loa saamise katse seekord õnnestub ³⁵⁾.

Jakobsoni vahepealsete rohkearvuliste katsete puhul oma ajalehe väljaandmiseks loa nõutamisel pole teada, kuipalju neisse oli pühendatud Valdemär. Väga tõenäoline on aga, et ta oli neist informeeritud ja omalt poolt astus kõik võimalikud sammud asja lahendamiseks. Seekordse katse puhul aga rõhutas ta küsimuse vastu oma huvi „kõrgeimal määral“, toonitades, et üritus nüüd peab „igal juhul teostuma“ ³⁶⁾. Toetudes oma lähedasele vahekorrale Katkoviga lubas Valdemär novembri lõpul 1871 nõutada temalt soovitusi nii ülemtrükivalitsuse uuele juhatajale kui ka Eestimaa kubernerile Jakobsoni palve kiireks ning rahuldavaks otsustamiseks. Samas suunas on Valdemär ka järgmistel kuudel aktiivne ³⁷⁾. Kuigi seekord asja püüavad toetada Peterburis ka Jakobsoni eestlastest sõbrad ja ta ka isiklikult püüab mõjutada Eestimaa kubeneri, nurjub ta seekordnegi katse.

Veel 1876. a. algul oli Jakobsonil oma ülalmainitud palvele vastus ülemtrükivalitsuselt saamata. Vahepeal oli ta oma isiklikus elus teostanud suuri muudatusi, oli olnud vallakirjutaja ja hakanud lõpuks taluperemeheks. Kuid veendumus oma ajalehe vajaduses, mille ülesandeks pidi olema rahva poliitiline äratamine, polnud tal kustunud, vaid oli saanud aina kindlamaks. Nii saatis ta 1876. a. algul ülemtrükivalitsusele uue palve, et tal lubataks varem kavatsatud ajalehte välja anda Viljandis. Asja kiirus-

34) C. R. Jakobson — J. Adamsonile 3. V 1871, EK1A (Eesti Kirjandus 1913, lk. 282).

35) Vrd. C. R. Jakobson — J. Kölerile 23. II 1876, EK1A (Eesti Kirjandus 1912, lk. 250).

36) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 27. XI 1871, EK1A.

37) Kr. Valdemar — C. R. Jakobsonile 8. II ja 4. V 1872, EK1A.

tamiseks palub ta toetust ka Valdemäriilt³⁸⁾. Viimane pidaski nüüd oma järjekordsel Peterburi külastamisel asja kohta lähemalt nõu Köleriga ja saatis Jakobsonile uue ajalehe asutamise asjus rea kasulikke näpunäiteid³⁹⁾. Kuid Valdemäri seekordnegi hoolitsemine oli tulemuseta. Jakobson sai peagi oma palvele ülemlüütsusele eitava vastuse.

Kui Jakobsonil viimaks õnnestus 1877. a. lõpul saada luba oma ajalehe „Sakala“ väljaandmiseks Viljandis, oli sel puhul siiramate rõõmustajate hulgas ka Valdemär⁴⁰⁾. Samuti läks talle sügavasti südamesse ka 1879. a. kevadel „Sakala“ sulgemine ametivõimude poolt 8 kuuks. Ta katsus ka omalt poolt õigustada „Sakala“ senist suunda ja kasutada oma sidemeid, et selle sunnitud seisaku aega lühendataks⁴¹⁾, mis aga ei andnud tulemusi.

Teine keskne küsimus Valdemär-Jakobsoni kirjavahetuses — nimelt läti tegelase algatatud laevanduse-propaganda — kajastub enamikus tema säilinud kirjades. Eriti elustub Valdemärses suhtes kohe, kui Jakobson oli saanud loa oma ajalehe väljaandmiseks. Tema mõjutusel ilmubki „Sakalas“ laevandust propageerivaid kirjutisi⁴²⁾. Ühest neist, ja just Valdemäri pikemast artiklist, tehakse ka 3000-eksemplariline äratrükk, mis valmis autori erilisel hoolitsusel ja ainelisel toetusel⁴³⁾.

Peale Köleri ja Jakobsoni oli Valdemär tuttav veel teistegi omal ajal „Peterburi eesti patriootide“ ringkonda kuulunud meestega, neist nähtavasti rohkem keisri ihuarsti dr. Ph. Karellaiga, kes muuseas 1864. a. veebruaris oli Valdemäri pulmas, ja ametnik N. Russowiga, kellest eriti viimane osutas talle mõningaid isiklikke teeneid⁴⁴⁾.

Valdemäri tuttavatena tuleb eesti tegelastest veel märkida vendi Adam ja Peeter P e t e r s o n i, kes olid etendanud juhtivat osa eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonides 60-ndail aastail.

38) C. R. Jakobson — J. Kölerile 23. II 1876, EK1A (Eesti Kirjandus 1912, lk. 250 jj.).

39) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 23. III 1876, EK1A.

40) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 14. II 1878, EK1A.

41) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 28. VIII ja 21. IX 1879, EK1A.

42) „Sakala“ 1878, nr. 16 — juhtkiri „Läänemere laevad ja laevamehed“; „S. Lisaleht“ 1878, nr. 48, 49 ja 51: C. W o l d e m a r, Meie laevamehed ja laevameeste koolid. (Viimane ilmus ka eri brošüürina.)

43) Vrd. Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 4. II, 15. II, 21. V, 7. XI 1878, EK1A. C. R. Jakobson — Kr. Valdemäri 3. V 1878, 25. I 1879, Läti Riigiarhiiv.

44) Vrd. D. Grintali mälestused, Läti Riigiarhiivis (teade M. Pukitsalt) ja Kr. Valdemär — J. Kölerile 6. II ja 12. II 1867, EK1A.

Kui nad sattusid kohalikkude ametivõimude tagakiusamise alla, abistas Valdemär neid mitmeti protsessimistel. Ja kui nad lõpuks Liivimaalt välja saadetuna olid sunnitud elama Vene sisemaal, külastasid nad Moskvast sageli ka Valdemäri, kelle kaudu nad tutvusid ka Vene natsionalistlike tegelastega, muude seas J. Samariniga⁴⁵). Veel aastakümneid hiljem kirjutab A. Peterson Valdemärist suure lugupidamisega, tunnustades tema suuri teeneid ka eestlastele⁴⁶). Tema austus Valdemäri vastu avaldub kujukalt ühes ta hilisemas kirjas:

Nii auusaid rahva mehi, kui Köler ja Woldemar olivad, kes meie rahvast nii palavalt ja puhtast südamest ilma vähemagi auuahnuseta ja omakasupideta on armastanud, — ei ole ma mitte leidnud. Köler oli tõesti suur Eestlane ja Woldemar veel suurem Lätlane⁴⁷).

Oleme seega märkinud kogu eesti tegelaste ringi, kellel oli lähemaid või pealiskaudsemaid kokkupuuteid Kr. Valdemäri. Need tegelased kuulusid rõhuvas enamikus eesti ühiskondliku mõtte radikaalse suuna esindajate hulka, kelle tutvus algas Peterburis 60-ndail aastail vastastikuse vaimusuguluse ja ühiste eesti ja läti rahvuslike ülesannete ja sihtide tunnetuse õhkkonnas. Kr. Valdemär sai lätipoolselt eriti aktiivseks suhtlemist arendavaks keskuseks, kellel eestlaste poolel arenes isäransis lähedaseks vahekord J. Köleriga. Küllaltki tihe oli Valdemäri suhtlemine ka C. R. Jakobsoniga, kuna läbikäimine teiste eesti tegelastega oli enam perifeerses osas.

Valdemäri eestlastega suhtlemise peateljeks oli tema väsimatu hoolitsus laevanduse propageerimise ja arendamise eest. Käsitlust leidis ka kirju rida suur- ja väikeprobleeme rahvusliku liikumise alalt. Valdemär oli teadlikum kui ükski teine kaasagne läti või ka eesti rahvuslik tegelane haritud eestlaste ja lätlaste vaimse lähenemise tähtsusest. Hoolitsedes oma brošüüri „Vaterländisches und Gemeinnütziges“, samuti A. Kronvaldi „Nationale Bestrebungen“ levitamise eest ka eestlaste keskel kirjutas ta:

Es kommt uns sehr darauf an, einen selbständigen Geist unter den gebildeten Letten und Esten zu wecken, und dazu können solche Brochüren vermutlich beitragen... Die geistige Annäherung der gebildeten Letten und Esten unter einander würde in Gegenwart und Zukunft von grossen Werth sein⁴⁸).

Läti ärkamisaja tipptegelastest paelub kõnesolevalt seisukohalt meie tähelepanu veel Atis Kronvald, kes just meie

45) A. Peterson — H. Hennole 24. XII 1899, EK1A.

46) A. Peterson, Laulud IV, lk. 26.

47) A. Peterson — H. Hennole 24. XII 1899, EK1A.

48) Kr. Valdemär — C. R. Jakobsonile 4. V 1872, EK1A.

rahvusliku tõusu hoogsamal ajastul elas pikemat aega Tartus. Siin veedetud aastad (1865—1867 ülikooli juures asuvail pedagoogilistel kursustel ja hiljem kuni 1873. a. suveni õpetajana kohalikus õpetajate seminaris) olid Kronvaldil tema rahvusliku ilmavaate lõpliku kujunemise ja küpsemise ajaks, mille kohta kirjanduslikuks avalduseks oli tema 1872. a. ilmunud brošüür „Nationale Bestrebungen“.

Kronvaldi võimalikest kokkupuuteist eesti tegelastega ja nende vastastikustest mõjutustest puuduvad meil otsesed teated. Kas ta jalad ka üle „Eesti Postimehe“ toimetaja J. V. Jannseni läve ulatusid, on meile teadmata. Kontaktis oli ta aga eesti õpetajatega, nende hulgas eesti rahvuslikes ringkondades omajagu liikuva G. Blumbergiga, Kreutzwaldi väimehega. Samuti puutus ta nähtavasti kokku ka Jakob H u r d a g a, kes juba tol ajal kuulus eesti juhtivate rahvuslike tegelaste hulka.

Kui mitte muul teel, siis oli tal kokkupuuteid Hurdaga vähemalt Tartu kooliõpetajate poolt korraldatud omavahelistel „pedagoogilistel õhtutel“. Nagu nende äärmiselt lünklikest protokollimärkmeist⁴⁹⁾ nähtub, ei olnud Kronvald neil pedagoogilistel õhtutel, millel arutati üldisemaid ja erilisemaid kasvatusteaduslikke küsimusi, küll kuigi sagedane külaline. Võib-olla võõrastas Kronvaldi, kellele muide oli omane otse vaimustatud andumus oma õpetaja-kutsele, oma linna ametivendade koosviibimiste liiga tugevasti alla kriipsutatud saksluse vaim. Seevastu Hurt külastas neid õhtuid oma kooliõpetajaks oleku ajal (1868—1872) märksa sagedamini, tõenäoliselt vist küll heasoovlikkusest oma vana heategija ja äiapapa dr. C. Oetteli vastu, kes oli nende koosviibimiste agaramaid tegelasi. Ühel ning samal ajal on siiski mõlemad, nii Hurt kui Kronvald, esinenud Tartu pedagoogilistel õhtutel. Ja mõlemad on käsitelnud küsimusi, mis seal tavaliselt kõne all olnud probleemide ringist välja ulatuvad. Novembris 1869 kõneles Hurt maakoolide oludest ja nende parandamisest maakreiskoolide kaudu („Über das Landschulwesen und dessen Verbesserung durch Landkreisschulen“). Sama õppeaasta lõppkoosolekul juunis 1870 esines Kronvald ettekandega läti rahvalaulu ja selle tähtsuse kohta rahvusteadvusele („Über das lettische Volkslied und dessen Bedeutung für das Nationalbewusstsein“). Siis kõneles Hurt veel sama aasta novembris eesti keele kui õppeaine sissetoomise kohta kõrgemaisse koolidesse („Über die Einführung der estnischen Sprache als Lehrgegenstand in d. höheren Schulen“). Sellega nähtavasti piirduski

49) Tartu „pedagoogiliste õhtute“ protokolliraamat, EK1A.

kummagi rahvustegelase aktiivne osavõtt Tartu „pedagoogilistest õhtutest“. On tähelepanväärt, et kumbki oli valinud oma käsitusaineks küsimusi oma rahvuse kultuuri alalt, mis näitab kooskõla nende teemadevalikul.

Mõlemad, nii A. Kronvald kui J. Hurt, olid tol ajal oma rahva emakeelse kultuuri ideoloogia silmapaistvaid arendajaid. Nende järelejäänud avaldustes⁵⁰⁾ esineb tugev vaimusugulus ja kohati ühesugune argumentatsioon. Küsimus nende vastastikustest mõjutustest ja kumma mõju teisesse siin algatavam ja tugevam oli, peab jääma esialgu lahtiseks.

Kronvaldi brošüür „Nationale Bestrebungen“, mis polnud tundmata Hurdale, leidis head vastukaja ka teiste eesti haritlaste keskel. Koguni nii nõudlik ja vali arvustaja nagu C. R. Jakobson sattus Kronvaldi selle teose puhul otse vaimustusse. Soovitas seda brošüüri ka oma eesti sõpradele, seadis ta selle autori otse rahvussangari eeskujuks, kirjutades tema kohta: „Seda meest ma auustan nüüd kõigest südamest, sest see ei saa oma kantsi enne vaenlase kätte andma, kunni ise ka kantsi varemte alla on langenud“⁵¹⁾.

*

Püüdnud oma käsitelus märkida olulisemaid kokkupuuteid eesti ja läti rahvusliku ärkamisliikumise tähtsamate tipptegelaste vahel, saame vastava allikmaterjali lünklikkuse tõttu küll veel kaunis fragmentaarse pildi. Kuid nende tegelaste vastastikuse suhtumise üldilme avaldub selleski täie selgusega, mille põhisemaks jooneks on vastastikusele austusele ja tunnustusele ja ühiste rahvuslike huvide tunnetusele rajatud koostöö vaim. Selle koostöö vaimu ilmekamaks avalduseks oli Köleri ja Valdemäri vastastikune truu sõprus ja abivalmis olek nii rahvuslikes kui isiklikes küsimustes, mis on jäänud kaunima leheküljena Eesti ja Läti vahekordade ajalukku.

Aga juhtivamate tegelaste kokkupuuted ja nende koostöölised üritused olid ainult üks, kuigi väga oluline osa eesti ja läti ärkamisliikumise vastastikustest mõjutustest. On hea meel mär-

50) Eriti tulevad siin arvesse J. Hurdalt tema ettekanne Tartu „pedagoogilisel õhtul“ 1. XI 1869, mis säilitatakse EKIA-s pealkirjaga: „In welcher Sprache und in welchem Umfange soll in unsern estnischen Volksschulen unterrichtet werden?“; edasi tema kirjutised: „Eesti Aleksandri-kool. Üks tähtis kuulutus ja palve kõigele Eesti rahvale“ (Tartu, 1871) ja „Esimene aruanne tööst Aleksandri-kooli kasuks. Lisa: Miks Aleksandri-koolile vastu pannakse ja mis selle pääle kosta“ (Tartu, 1872). Vrd. O. Kronwald, Nationale Bestrebungen (Dorpat, 1872).

51) C. R. Jakobson — J. Adamsonile 6. V 1872, EKIA. (Ka „Eesti Kirjandus“ 1913, lk. 340.)

kida, et eesti ja läti rahva saatuskaasluse vaim elas ja süvenes mitte üksnes juhtides, vaid ka laiemas ühiskonnas ning viljastas ja rikastas vastastikku rahvuslikku üritlikkust nii ühel kui teisel poolel.

See avaldub eriti kujukalt juba meie ärkamisliikumise algul eesti vanima ja hiljem populaarseima rahvusliku suurürituse — Eesti Aleksandri-kooli asutamiseks arenenud liikumise tekkimisel. Selle mõtte arengus esimeseks etapiks oli soov mälestada keiser Aleksander I-st, kelle ajal oli teostunud eesti ja läti talurahva vabastamine pärisorjusest. Sel puhul tõusebki Viljandi maal koolmeistrite ja taluperemeeste kitsamas ringis kavatsus rajada Aleksander I-le ausammas Eesti ja Läti piirile mõlema rahva ainelisel kandel. 1862. a. sügisel langeb ausamba ehitamise kavatsus tagaplaanile, esikohale tungib Aleksandri-nimelise kõrgema eesti kooli asutamise mõte. Kuid sellegi puhul loodavad algatajad, et tema teostamiseks „Läti naabrid“ kaasa aitavad⁵²⁾.

Sellest kaasaaitamisest ei tulnud hiljem küll midagi välja, kuna Eesti Aleksandri-kooli asutamine kujunes puhteesti liikumiseks. Kuid see eestlaste algatus sai omajagu tõuget andvaks samalaadilisele üritusele lätlaste juures. Kui A. Kronvald oma Tartu-perioodil arendas mitmel puhul oma kirjades läti kõrgema kooli asutamise mõtet ja lõpuks Riia Läti Selts 1869. a. otsustas asuda eeltööde tegemisele sellise kooli asutamiseks, mis ühtlasi pidi kandma Aleksandri-kooli nimetust⁵³⁾, oli Eesti Aleksandri-kooli mõttel juba pikk areng seljataga.

Läti poolel osutab samal ajal ühistunnet oma põhjapoolse naaberrahva suhtes Riia Läti Seltsi asutamise eellugu, mis teatavasti kasvas välja 1868. a. viljaikaldusest tabatud Eesti ala abistamiseks asutatud „Läti abiandmise seltsist puudust kannatavatele eestlastele“⁵⁴⁾.

Edasi olid tugevasti läbi põimitud vastastikuste mõjutustega 60-ndate aastate ja ka hilisemad palvekirjade-aktsioonid nii eestlaste kui lätlaste juures, rahvuslikud laulupeod jne. Ka ärkamisaja rahvuslikud majanduslikud üritused — laevandusseltsid, eestlastel „Linda“ ja lätlastel „Austra“ — on omal kombel sõsar-ettevõtted.

Eriti märgatavad on 60-ndail ja 70-ndail aastail läti rahvuslike tegelaste ideoloogilised mõjud ka eesti rahvuslikku vaimumaaile. Biezbärdi, Valdemäri ja Kronvaldi saksakeelsed

52) Vrd. M. Lipp, Hans Wühner. — Eesti Kultura II. Tartu, 1913, lk. 98.

53) M. Pukits, Läti kultuurilugu, lk. 37.

54) M. Pukits, tsit. t., lk. 36.

brošüürid⁵⁵⁾ on ilmselt viljastanud ka eesti rahvuslikku mõtet. Seevastu on Fr. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“, mis nii oluliselt on mõjutanud eesti rahvuslikku mentaliteeti, omakorda viljastanud ka läti rahvuslikku luulet. Ja kui selles vaimusuguluses ilmunud A. Pumpuri läti rahvusliku eepose „Läçpläsise“ peategelane pärast olnud võitlust eesti hiiglase Kalapuisiga (Kalevipojaga) lepib oma vastasega, andes vastastikku töötuse, et see heitlus jäägu viimseks lätlaste ja eestlaste vahel, siis on see leppimine suure sümboli väärtusega eesti ja läti vahekordade mõistmises ja suundamises, nagu see oli omane mõlemale poolele ärkamisajal.

Hans Kruus.

TÄNAPÄEVA KIRJAKEELE KUJUNEMIS- TEEDELT.

Mõningaid jooni EKS-i keelekorralduslikust tegevusest.

Teatavasti püüdis juba Eesti Kirjanduse Seltsi eelkäija Eesti Kirjameeste Selts „Eesti kirja keelt harida, teda täielisemaks ja ühetasasemaks teha“. Seda tänuväärset ülesannet ei suutnud aga EKMS kuigi suurel määral täita. Möödunud sajandi viimasel veerandil pääses küll täielikult valitsema uus kirjaviis, kuid ühtlust ja kindlust see meie keeletarvitusse siiski ei toonud. Ortograafia ja morfoloogia alal hakkas olukord alles möödunud sajandi lõpul K. A. Hermann'i „Eesti keele grammatika“ (1884) ja H. Einer'i „Lühikese eesti keele õpetuse“ (1885) mõjul veidi paranema. Ometi kaebasid kõik käesoleva sajandi algusegi kirja- ja keelemehed, et eesti keel olevat armetus olukorras.

Eriti teravalt andis end tunda sõnavara vaesus ja kirjaviisi ebahühtlus. Sõnavara rikastamiseks esitati mitmesuguseid ettepanekuid. Nii soovitati kirjakeeles tarvitusele võtta murdesõnu (J. Tammemägi: Murdesõnad kirjakeelde!, „Eesti Kirjandus“ 1906), tuletada uusi sõnu liidete varal ja laenata sõnu soome ja ka teistest keeltest (Joh. Aavik: Eesti kirjakeele täiendamise abinõudest, „Noor-Eesti“ I, 1905). Samal ajal esitati ka mitmeid ettepanekuid kirjaviisi parandamiseks. Tegevus keelepõlul oli üldiselt kaunis elav.

55) Eriti: K. Beesbardi, Der Sprach- und Bildungskampf in den baltischen Provinzen Russlands. Bautzen, 1865. C. Wolde-
mar, Vaterländisches und Gemeinnütziges, I—II. Moskau, 1871. O.
Kronwald, Nationale Bestrebungen. Dorpat, 1872.

Sel ajal asutati Eesti Kirjanduse Selts, kes teatavasti on õige olulisel määral mõjutanud tänapäeva kirjakeele kujunemist. Alamal püüamegi jälgida EKS-i keelekorralduslikku tegevust.

Nagu nimetatud, sattus EKS-i asutamine ajale, mil keelelised huvid olid kaunis elavad. Ei ole sellepärast ime, et juba asutamiskoosolekul 6. (19.) VIII 1907 keelelised küsimused kõne alla võetakse. V. Reiman, kõneldes seltsi töökavast, märgib, et meil on tarvis 1) külamurrakuid koguda, 2) keelt rikastada analoogiliste sõnasünnituste teel, 3) oskussõnu luua ja 4) haritud keeleteadlasi soetada, saates andekaid noori Helsingi ülikooli. Selsamal koosolekul valitakse ka komisjon kirjaviisi revideerimiseks ja ühtlustamiseks. Sellesse esimesse komisjoni, millest hiljem kujunes EKS-i Keeletoimkond, valiti järgmised 10 liiget: K. Leetberg, O. Kallas, H. Einer, J. Kurrik, J. Jõgever, A. Haava, G. Suits, A. Jürgenstein, J. Tõnisson ja K. A. Hermann.

Juba mõne nädala pärast (29. VIII 1907) on selle kirjaviisi-komisjoni töökava harutlusel Asemikkudekogus. Huvitav on, et juba siin esitatakse mõtteid, mis hiljemgi EKS-i Keeletoimkonnas on kandval kohal püsinud. Nii soovitab J. Tõnisson „praegust elavat keelt igatpidi tundma õppida, ära tunda, kuhu poole meie elava keele edenemine püüab“, ja siis sellest elavast rahvakeelest kirjaviisi-reegleid tuletada. Neid üldisi kirjaviisi-reegleid on kavatsus mingil ülemaalisel keelekongressil maksma panna.

Järgmise aasta algul (3. ja 4. I 1908) peetaval aastakoosolekul on keelelised küsimused esiplaanil. J. Tõnisson võitleb siin liigse uute sõnade laenamise vastu, märkides, et võõrad sõnakujud, kui nad ei ole eesti keele kohaselt ümber töötatud, on nagu „vaiaks lihas“ ja ei sula keelega orgaaniliselt ühte. J. Jõgever oma ettekandes „Õigest kirjutamisest“ püüab selgusele jõuda õigekeelsusprintsipiide üle. Ta soovitab keeleajaloolise ja foneetilise printsipi ühendamist ja esitab järgmise seisukoha: „Meie kirjutame seda kirjaviisi, mis meil on, peame sellest kinni niipalju, kui võimalik.“ Läbirääkimistel esitatakse väga mitmesuguseid seisukohti. Leetberg näiteks leiab: „Meie peame ettekirjutused jätma ja igaihele vabaks andma, kuidas ta kirjutada tahab.“ Üldiselt aga kaldutakse arvamisele, et ühtlane kirjaviis on siiski tarvilik. Selleks tuleb kokku leppida, sest „ühist kirjaviisi saab ainult kompromissi läbi“ (V. Reiman). Esitatakse isegi ettepanek, kuidas seesuguse ühtlase ja ühise kirjaviisini jõuda. Soovitatakse, et iga kihelkonna kooliõpetajad seisukoha võtaksid kirjaviisi küsimuses ja siis iga kihelkond ühe saadiku valiks ülemaalisel kongressile, kus häälteenamusega.

tuleks otsus teha. Leitakse, et enne selle kongressi korraldamist tuleks veel kokku leppida Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduseosakonnaga Tallinnast ja vastavaid eeltöid materjalide kogumise näol teha. Kongressi korraldamine jäetakse Keeletoimkonna hooleks.

Keeletoimkond oma järgmisel koosolekul (19. I 1908) otsustab selle suurema kongressi suvel korraldada ja leiab, et seal tuleks selgitada, missugused on üldised kirjaviisi-printsiibid ja missugustel printsiipidel on arendatud senini eesti keelt. Samuti tuleks jõuda selgusele, mida teha praeguste kirjaviiside ühendamiseks. Otsustatakse vastavad teesid koosolekule kutsutavatele kirjanikkudele ja kooliõpetajatele kätte saata.

Kuigi oli kavatsus kirjaviisi-küsimusi seesugusel ülemaailasel koosolekul lahendada, jäi see kavatsus siiski teostamata. Nimelt oli vahepeal kirjaviisi küsimust ka Tallinnas kaalutud ja Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduseosakond oli avaldanud soovi neid küsimusi üheskoos EKS-iga harutleda. Nii korraldatigi 30. V 1908 seesugune ühine koosolek Tapal, mida on nimetatud *T a p a k e e l e k o n v e r e n t s i k s*. Sellest võtsid osa 6 esindajat Tartust (V. Reiman, J. Tammemägi, J. Jõgever jt.) ja 5 esindajat Tallinnast (J. V. Veski, J. Aavik jt.). Koosolekul otsustati pikad täishäälikud kahe ühesuguse tähega kirja panna, näit. *hää, päästma, rōom, nüüd* jne. Erandlikult tuleb *ea* kirjutada sõnades: *hea, pea, seal, teal, teadma, seadma* ja *õe* sõnades: *oel, sōel, nōel*. Edasi otsustati *b, p, d, t, g, k, s* ja *h* järel kirjutada *-ki*, muudel juhtudel *-gi*. Soovitati tarvitada *-ste* ja *-mine*, kirjutada *au, nõu* ja *jōud* ühe *u*'ga, muuta astmevahelduslike sõnade nõrgas astmes *i — e*'ks, *u — o*'ks, *ü — õ*'ks, näit. *viga — vea, tuba — toa, süsi — söe*.

Sellesama aasta sügisel on EKS-i üldkoosolekul (15. aug.) kõne all kirjaviisi küsimused. Sel päeval on kavas tervelt 5 keelelist ettekannet, milledest lähemalt kirjaviisi küsimust puudutavad peamiselt kaks, nimelt J. Jõgever'i kõne „Eesti õigekirja ühendusekatsed ja mis nendest arvata“ ja K. A. Hermann'i ettekanne „Pisut praegusest Eesti kirjaviisist“. Kirjaviisi küsimused tekitavad elavaid vaidlusi. Esiti peatutakse kirjaviisi põhimõtete küsimusel; kõneldakse ajaloolisest, foneetilisest, rahva keelsuse, ilu jne. printsiipest, kuid ühisele seisukohale ei jõuta. Dr. Ojansuu soovib peaprintsiibiks võtta *o t s t a r b e k o h a s u s e* põhimõtet. Tapa koosoleku otsuste kinnitamisel tekitab pikki vaidlusi tolle aja kõige teravam keeleline küsimus, nimelt küsimus, kas kirjutada *hea, pea* või *hää, pää*. Lõpuks otsustatakse 51 häälega 14 vastuseismisel „uest aastast EKS toimetus-

tes ja kuukirjas hea ja pea kirjutada ja seda kirjaviisi soovitada“. Järgmisel päeval aga deklareerib G. Suits, et „Noor-Eesti siin vanale alusele jääb ja hää ja pää ja sti kirjutab“. Keelt ja kirjaviisi ei tulevat mitte häälteenamusega otsustada. Tapa otsused ei olevat küllalt reeglipärased. Seal olevat liiga palju järele antud Tallinna murdele, sellepärast olevat need otsused enneaegsed. Seega teatati kohe, et vähemalt osa kirjanikke ei taha end painutada ei Tapa keelekonverentsi ega EKS-i üldkoosoleku otsuste alla ja jääb oma eri seisukohale.

Huvitav on siiski märkida, et neil koosolekuil mitugi uut mõtet väljendati. Nii näiteks soovitas siin A. Busch (Tallinnast) asuda õigekirjutuse sõnaraamatu väljaandmisele. Koosoleku juhataja V. Reiman pidas seda aga liiga varaseks. Teiselt poolt tegi J. V. Veski ettepaneku hakata oskussõnu (kunstsõnu) koguma ja korraldama; ühtlasi soovitas ta uurida liidete tähenduslikku külge, et liidete varal oleks võimalik uusi sõnu tuletada. See ettepanek leidis pooldamist.

Tapa keelekonverentsi otsused tulid veel järgnevalgi EKS-i üldkoosolekul kõne alla. Nimelt peeti „eesti õigekirjutuse korralduseks“ Tartus 7. II 1909 uus koosolek. Sissejuhatuses kõneles J. Jõgever „Eesti sõnatüvedest“ ja sellele järgnes Tapa koosoleku otsuste kohta seisukoha võtmine. Siin taheti need otsused „läbi sõeluda ja üleüldist arvamist nende kohta teada saada“. Üldiselt pooldati Tapa seisukohti, kuid mõnedes küsimustes otsustati lubada tarvitada nii ja teisiti, näit. -sti, ja -ste, -mini ja -mine, iialgi ja ialgi.

Nagu eelmisest selgub, tekitasid Tapa keelekonverentsi otsused EKS-is õige rohkesti sõnavõtte ja vaidlusi. See on seletatav ühelt poolt sellega, et siin katsuti lahendada hea, pea — hää, pää küsimust, teiselt poolt aga ka sellega, et siin püüti selgusele jõuda eesti keele korraldamise printsiipide üle. Viimane küsimus oligi Tapa koosoleku alguses kõne all ja — nagu Jõgever märgib — „ühetunnilise mõtete vahetamise järel jõuti asja kohta peaaegu ühehäälelisele otsusele“. See otsus oli järgmine: „Keele ajalugu ja rahva kõnelemise viisi peab silmas pidama, lõpulikuks otsustajaks olgu tungiva tarviduse kõrval aga nimelt otstarbekohasus; nii siis: muudatusi tuleb ainult seal ette võtta, kus tungiv tarvidus seda nõuab, ja nimelt niisuguseid muudatusi, mis otstarbekohased on“¹⁾. Seega märgiti, et otstarbekohasuse printsiip peab olema kandvaks juhtmõtteks kee-

1) J. V. Veski, Eesti kirjakeele reeglid, lk. 4. E. Kirj. 1908, lk. 318.

leliste nähtuste hindamisel. Seda printsiipi ongi püütud nii järgnevatel keelekonverentsidel kui ka EKS-i hilisemas keelelises tegevuses silmas pida.

Tartu ja Tallinna teine ühine keelekonverents korraldati Tartus 25. V 1909. Osa võtsid sellest kuus EKS-i esindajat (V. Reiman, O. Kallas, J. Jõgever, H. Põld, J. Tammemägi, M. Kampmann) ja kolm Eestimaa Rahvahariduse Seltsi saadikut (J. V. Veski, V. Grünthal, N. Soll). Teine konverents püüdis samuti kui esimenegi „praegu maksvaid lõhesid sel teel kaotada, et tänini tarvitusel olevaid kirjaviisisid läbi katsub, ühe neist omaks tunnistab ja seda katsub võidule aidata“. Seejuures hoiduti küsimuste harutlemisest, mis „grammatikaga sügavamalt ühenduses seisavad ja põhjalikumalt läbikaalumist nõuavad“.

Siin fikseeriti *h*-ga algavad sõnad, *s* (mitte *ks*) sõnades nagu *katused*, *sõrmused*, *käised*, *lihased*, *b* ja *d* tarvitamine sõnades nagu *vemblad*, *samblad*, *õndsad*, *sündsad* (mitte *vemlad*, *õnsad*) ja mittetarvitamine sõnades *teenrid*, *küünrad*, *peenrad*, *koonlad* jt. (mitte *teendrid*, *koondlad*), *ärغانud*, *vaadanud* (mitte *ärkanud*, *vaatanud*) jne. Samuti määrati kindlaks terve rida üksikuid sõnakujusid, näit. *tüütama*, *süütama* (mitte *tüitama*), *naine*, *laine*, *paine* (mitte *naene*), *päevi* (mitte *päivi*), *väike* (mitte *veike*), *sisseütlev koju* (mitte *kodu*) jne.

K o l m a s ühine keelekonverents peeti Tallinnas 11. VI 1910. Selle konverentsi ettevalmistuseks pidas EKS-i Keeletoimkond koosoleku (19. V), kus võeti vastu mitmed otsused, mis ühisel konverentsil harutlusele ei tulnudki. Nii näiteks fikseeriti siin järgmised seisukohad: rahvaste ja tähtpäevade nimed kirjutatakse väikese algustähega (*eestlane*, *mardipäev*), organisatsioonide nimedes kirjutatakse kõik sõnad suure algustähega (*Eesti Üliõpilaste Selts*), kirjutatakse *-tatud*, mitte *-tud* (näit. *õpetatud*, mitte *õpetud*), laensõnu kirjutatakse nii kui eesti omi sõnu (*vaksal*, *krahv*) jmm. Et aga konverentsil EKS-i esindasid H. Põld ja J. Aavik, kes Keeletoimkonna koosolekul puudusid, siis tulid konverentsil käsitlusele ka hoopis teised küsimused. Nii võeti siin kõne alla mitmuse osastav, kus soovitati lühemaid sõnakujusid, näit. *silmi*, *metsi*, *keeli*, *kanu*, *sõnu* (mitte *silmasid* jne.), samuti *maid*, *teid*, *õid*, *luid*, *puid* (mitte *maasid*); *teisi*, *naisi*, *käsi* (mitte *teisa*, *käsa*); *pudelid*, *koolmeistrid* (mitte *pudelisid*) jne. Ainsuse sisseütlevas otsustati tarvitada kujusid *meele*, *keele*, *juure*. Essiiv otsustati fikseerida tugevaastmelisena (*jõgena*, *kurbana*, *uudena*), kuigi EKS-i Keeletoimkond oli otsustanud tarvitada *jõena* (mitte *jõgena*). Eesti pärisnimesid otsustati käännata kui üldnimesid: seega Põld, Põllu, Mägi Mäe jne.

Üks olulisemaid otsuseid oli, et pöörd sõnas otsustati *-ivad* asemel tarvitada *-id* (*olid, oleksid, viisid*). Eelistati vorme *tehakse* (mitte *tehtakse*), *tuuakse viiakse* jt. Püüti fikseerida ka sõnade tuletamise reegleid, näit. õigeks pidada vorme *mässlane, õhk-kond, keelkond* (mitte *mässulane, õhukond*). Lauseõpetuse alalt määrati kindlaks tarvitusviis *ta näib tulevat*, mitte *ta näib tulema*. Nagu selgub, on sel konverentsil vastu võetud seisukohad, mida peamiselt pooldas J. Aavik.

N e l j a s ja viimane keelekonverents peeti Eestimaa Rahva-hariduse Seltsi Kirjanduseosakonna ettepanekul Tartus 31. V 1911. Sel koosolekul käsitleti osalt küsimusi, mis Keeletoimkonnas olid enne kõne all olnud. Nii otsustati võõrkeelseid pärisnimesid kirjutada nii, nagu neid kirjutatakse selles keeles, kust nad pärit on (*Shakespeare, Hugo* jne.). Ka püüti fikseerida, kuidas transkribeerida näit. kreeka, vene jt. nimesid. Selgitati *-ta* ja *-tu* vahet (*saamata ja saamatu, tahtmata ja tahtmatu*) ja käsitleti objekti tarvitamist.

Selle koosolekuga lõppesidki ühised keelekonverentsid, kus sõeluti, nagu eelmisest nähtub, kõige olulisemaid õigekirjutuse küsimusi. Nende keelekonverentside otsused avaldas trükist J. V. Veski, kes oli ainukeseks kõigist koosolekuist osavõtnud isikuks. Otsused ilmusid 1912. a. pealkirja all „Eesti kirjakeele reeglid“. Nagu neid reegleid lehitsedes selgub, on nad enamasti kõik jäänud tänini püsima, välja arvatud mõned erandid (*-ste, -mine, herra* jmm.)

Aga veel enne, kui need ühised keelekonverentsid kõik lahised küsimused oleksid läbi kaalunud, asus EKS-i Keeletoimkond uue ülesande juurde. Nimelt teeb juba 1910. a. aprillis Jõgever Keeletoimkonnale ettepaneku „kirjaviisi õpetust ja sõnastikku“ kokku seadma hakata. Sellesama aasta sügisel asutakse juba lähemalt selle ülesande lahendamisele ja jäetakse eel-tööde tegemine Keeletoimkonna liikme J. Tammemäe hooleks. Novembri lõpul harutletakse küsimust Keeletoimkonnas ja mõeldakse juhtnööriks võtta järgmised põhimõtted: a) sõnaraamat tehakse käsikirjas valmis, siis kutsutakse kaugemalt (näit. Tallinnast) arvustajaid ja töötatakse välja kompromiss-kuju; alles selle järel trükitakse; b) sõnaraamatusse võetakse: 1) sõnad, mille õigekirjutus vangub, 2) sõnad, mille kujud kirjakeeles vanguvad; d) vankuvatest sõnakujudest, mille kohta lõpukomisjon ühisele otsusele jõuab, võetakse ainult e s i m e n e kuju sõnaraamatusse. Kus komisjon ühisele otsusele ei jõua, seal võetakse üks peakuju ja vähemuse soov pannakse sulgudesse.

Ometi loobuti varsti sellest esialgsest kavatsusest ja otsustati kavatsetavasse sõnaraamatusse võtta kõik sõnad. Suure inuga asutigi töö juurde. Veel sellesama (1910.) aasta lõpul peab Keeletoimkond kolm koosolekut, kus määratakse J. Tammemäe poolt valmistatud „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ proovilehe järgi sõnade „aabits“ — „agul“ kuju kindlaks. Jägnevatel aastatel jätkatakse seda tööd süstemaatilisel. Koosolekuid peetakse kaunis sagedasti, tihti isegi igal nädalal. 1913. a. teeb küll Jõgever ettepaneku, et koosolekuid sõnade kaalutlemiseks harvemini tehtaks, kusjuures liikmed käsikirjaga enne tutvusid, kuid käsikirja koostaja J. Tammemäe soovil jätkatakse endiselt sõna-sõnalist käsikirja läbiharutamist. 1915. a. märtsikuuks on materjal n. ö. esimesel lugemisel kord läbi harutletud. Nüüd jätkatakse täiendavalt materjali läbivaatamist ja lõplikku fikseerimist. 1916. a. aprilliks olid ka täiendused tehtud. Lõpuks kaalutletakse veel ortograafilisi reegleid, mis sõnaraamatu algusesse tulevad. Mõnede lõplikult kindlaks määramata sõnade kohta oli J. V. Veski ajalehtedes üleskutse avaldanud, millele oli tulnud umbes 150 vastust. Nüüd harutati needki sõnad veel kord läbi ja 6. mail 1917 tehakse lõplikud parandused. Kogu „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ käsikirja koostamiseks oli seega kulunud 167 koosolekut. Koosolekuist võtsid osa J. Aavik, M. J. Eisen, V. Ernits, V. Grünthal, A. Haava, M. Haavik, J. Jurkatam, J. Jõgever, O. Kallas, M. Kampmann, J. Kurrik, M. Reimann, J. Tammemägi, K. Tasak ja J. V. Veski, ühed muidugi vähem, teised rohkem kordi. Kõige rohkem vaeva nägi seejuures käsikirja koostaja J. Tammemägi.

Nagu „Õigekirjutuse sõnaraamatus“ esitatud keelereegleist nähtub, on sõnaraamatu koostamisel silmas peetud eelmiste keelekonverentside otsuseid. Siiski on ka tunduvald erinevusi: nii on lubatud *hea, pea, seal, teal* kõrval ka *hää, pää, sääl, tääl*, mitmuse osastavas võib esineda ka *-a*, näit. *tontisid e. tonta, kirpusid e. kirpa, kirjanikka* jne.

Raskete aegade tõttu pidi käsikiri veel terve aasta ootama, kuni ta 1918. a. lõpul Tallinnas „Rahvaülikooli“ kirjastusel ilmus. Otsekohe leidis ta suure tarvitajaskonna. Raamat võeti ametlikuks keelejuhiks riiklikkudes ja omavalitsusasutistes ja trükk müüdi paari kuuga läbi. Seega sai see palju vaeva nõudnud töö hea vastuvõtu osaliseks.

Et see raamat nii sooja poolehoidu leidis, on seletatav ka sellega, et vahepeal olukord meie keeletarvituse alal ei olnud stabiliseerunud, vaid oli muutunud veelgi kirjumaks.

Nagu eespool märgitud, otsustas „Noor-Eesti“ rühm mitte ühineda Eesti Kirjanduse Seltsi otsusega *hea, pea* küsimuses. Peagi järgnes noortelt uusi ettepanekuid, mis ka kõik ei olnud vanemale põlvele vastuvõetavad. Nii nuriseb keeleuunduse üle V. Reiman, kõneldes 1912. a. EKS-i koosolekul „Eesti keelelise kulturast“. Ta ütleb: „Laenud (s. o. laensõnad) ei haava nüüd enam kellegi kõrva ega ilutunnet. Küll teevad seda aga hilbud (s. o. uued sõnad), mis praegu meie lihtsa keele peale hulgana Kreeka, Ladina, Prantsuse ja Soome keelest püütakse õmmelda, olgu piirita sõnade ja kõnekäänude laenamise, olgu järeleaimatud sõnajärje ja grammatikaliste vormide moonutamiste kujul.“ Samal aastal aga õieti alustabki alles J. Aavik oma nn. keeleuenduslikku tegevust. „Eesti Kirjanduseski“ ilmub temalt sel aastal rida artikleid. Kirjutises „Soome sõnad Eesti keeles“ soovitab ta rikastada eesti keelt soome laenudega, esitades ühtlasi terve nimestiku laenatavatest sõnadest. Artiklites „Ilusa keele kõlaline inetus“ ja „Keele kaunima kõlavuse poole“ leiab Aavik, et eesti keel olevat ebakõlaline ja ei vastavat ilunõudeile. Keele kaunima kõlavuse saavutamiseks esitab ta terve rea uuendusettepanekuid. Nii soovitab ta *d*-mitmuse asemel tarvitada *i*-mitmust, *sid*-lõpulise mitmuse osastava asemel lõputa osastavat (*jalgu* pro *jalgasid*), *sse*-lõpulise sisseütleva asemel lõputa sisseütlevat (*rappa* pro *rabasse*), lühemat *da*-tegevusnime (*kõnelda*, *kirjuta* pro *kõneleda*, *kirjutada*), isegi lühemat *i*-tunnuselist lihtminevikku (*mõtlin* pro *mõtlesin*). Keele inetuse peamisteks põhjusteks peab ta mitme lühikese silbi järgnemist (*kõnelemine*) ja roket *t*-, *d*- ja *s*-hääliku esinemist eesti keeles. Ka eesti lausega pole ta rahul. Nii märgib ta kirjutises „Kõige suurem germanismus Eesti keeles“, et eesti lause olevat oma sõnajärjelt liiga saksapärane (predikaat olevat liiga lause lõpul). Järgmisel aastal kõneleb Aavik „Õigekeelsuse põhjusmõtteist“, näidates, et olulisemad printsiibid on otstarbekohasus, rahvuslik omapärasus ja ilu. Eriti väärtuslikuks peab ta ilu- ehk e s t e e t i k a - p r i n t s i i p i.

Aaviku kirjutised, uued ettepanekud, kõned ja noor-eestlaste kirjanduslikud tööd annavad vanemale põlvele rohkesti võimalusi vastuvaidlemiseks. Üheks ägedamaks keeleuunduse vastaseks on K. Leetberg (vrd. kõne „Keele rikastamisest“, „E. Kirj.“ 1913), kes eriti uutesse soome laenudesse õige skeptiliselt suhtub. Rahulikumalt ja asjalikumalt vaatleb Aaviku ettepanekuid Jõgever. Tema leiab, et Aaviku poolt hinnatud iluprintsiip on väga ebamäärane ja subjektiivset laadi. Ühtlasi püüab ta õigekeelsusprintsiiptide üle selgusele jõuda oma kirjutises „Õige-

keelsus ja õigekiri“ (E. Kirj. 1913). Ta märgib, et otstarbekohasus peab olema selleks eesmärgiks, „mille poole keele parandamine ja edenemine peab sammuma“. Kõrgelt hindab ta ka kirjanduse keelt, öeldes, et „õigekeelsuse juhtnööriks on kõige paremate kirjanikkude keel“. Uuenduste kohta esitab ta järgmised nõuded. „1) Uuendus peab nii vähe kui võimalik maksimasoleva keeletarvitamisega vastolus olema ja nii palju kui võimalik endiste eeskujude külge liituma. 2) Uuendus peab tarvidusest välja kasvanud olema ja keelele tõsist kasu tooma; uuendused, millest keel kui mõtete avaldamise abinõu mingit kasu ei saa, tulevad tagasi tõrjuda.“

Teataval määral erinevalt seisukohalt läheneb keele rikastamise küsimusele J. V. Veski, kes 1914. a. esineb kõnega „Eesti keele praegune arenemisejärg“ (vrd. „E. Kirj.“ 1914). Veski leiab samuti kui keeleuuendajad, et meie keel on sõnakehv. Tema soovitab aga: „Meie keele rikastamise pea-allikas olgu rahvakeel, murded. Sealte tuleks sünonüümisid kirjakeele juurde võtta, rahvakeele sugemete najal tuleks ka meie teadusliste oskussõnade kogu suurendada. Juhtijaks olgu sel tegevusel omapärasuse-, otstarbekohasuse- ja võimalikult ka ilu-põhjusmõtted. Alles siis, kui murrete allik meid selles edasiehitamise töös rahuldada ei suuda, mindagu laenu tegema — Soomest, kultuura-keeltest ja mujalt.“

Veski kõnele järgnenud läbirääkimistel jõuab J. Semper seisukohale, et meie keelemeeste hulgas on märgata kolme voolu: pahempoolset ehk uuenduslikku suunda eesotsas J. Aaviku ja V. Grünthal'iga, keskmist — eesotsas J. V. Veskiga ja alalhoidlikku — J. Jõgeveri ja K. Leetberg'iga. Ja tegelikult Semper ei eksinudki. Järgnevat aastat nende suundade erijooned tulid kord-korralt selgemini nähtavale. Joh. Aavik hakkas 1914. a. välja andma keeleuuenduslikku ajakirja „Keeleline Kuukiri“ ja seetõttu tema keeleline tegevus E. Kirjanduse Seltsis vähenes. Samast aastast alates hakkas ta oma keelelisi uuendustepanekuid üldsusele tutvustama vastavate brošüüride kaudu, mis ilmusid sarjas „Keelelise Uuenduse Kirjastik“. Ilukirjanduslikud teosed hakkasid kord-korralt enam omaks võtma Aaviku poolt soovitatud uuendusi, kuna tarbekeel aeglasemalt arenes. Eriti suureks kujunesid erinevused luulekeele ja tarbekeele vahel „Siuru“ ajajärgul. 1917. a. revolutsioon andis luuletajatele täieliku väljendusvabaduse. Ühenduses sellega näis, nagu oleks hakatud ka luulekeele alal suurimat vabadust otsima. Varem unistatud ühtlasest kirjakeelest oli nüüd võrdlemisi kaugele jõutud.

Tarbekeele alal oli aga seda enam oodatud raamatuks 1918. a. ilmunud „Õigekirjutuse sõnaraamat“. See oli teos, millele harilik keeletarvitaja võis toetuda, sest oli ju selleaegne haritlaskondki võõrkeelse kooliga ja võhik emakeele kirjutamises. Huvitav on aga tähele panna, et ka keeleuenduslike ettepanekute levik näib nagu pidurduvat „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ ilmumise tõttu.

Et „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ trükk kiiresti läbi müüdi, siis otsustas EKS-i eestseisus sõnaraamatu teises, täiendatud trükis välja anda. Pärast pikemat vaheaega tuli Keeletoimkond 1919. a. veebruaris jälle kokku, et kaaluda, missuguseid täiendusi tuleks teha sõnaraamatu teises trükis. Leiti, et tuleks ka välted ära märkida. Järgmisel koosolekul kaaluti juba põhjalikumalt sõnaraamatu täiendamise küsimust. Otsustati käändvorme lisada, sõnade tähendusi selgitada, liitsõnu ja võõrsõnu raamatusse juurde võtta jne. Kõikide eeltööde tegemine usaldati J. V. Veskile. 1920. a. mais peeti veel kolm uue trüki ettevalmistamise koosolekut, kus fikseeriti mitmed keelereglid ja juhtnöörid (näit. konsonandid võõrsõnades eestiliselt: *aparaat, pataljon*; sõnades, kus rõhk on esimesel silbil, järgsilpides 1 vokaal: *materjal; esimesse, toimetusse; i*-mitmus soovitav jm.). Nende juhtnööride põhjal tuli J. V. Veskil uue trüki käsikiri välja töötada. Käsikiri paisus aga üle ootuste suureks ja ei ilmunud sellepärast soovitud kiirusega. 1922. a. märtsis ja aprillis pidas nn. „Õigekirjutuse-sõnastiku komisjon“ kolm koosolekut, kus sõnaraamatu toimetajale veel lisajuhiseid anti. Nii näiteks otsustati tarvitada siin *pudeleid, meistreid* seniste *pudelid, meistrid* asemel, kirjutada *-tu, -tus* ühe *t-ga (surematu, surematus)* jne. 1923. a. harutles Keeletoimkond juba sõnaraamatu uue trüki esimesi poognaid ja tegi vastavaid parandusi. Õigekirjutus-sõnaraamatu II trüki esimene köide ilmus 1925. a. „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ nime all. See uue trüki esimene köide on ligi 4 korda ulatuslikum kui terve endine „Õigekirjutuse sõnaraamat“. See on leksikon, mis tahab pakkuda võimalikult rohket materjali meie sõnavara alalt. Juurde on tulnud hulk uudis- ja murdesõnu, samuti rohkesti oskussõnu. Loomulikult pidi raamat tulema mitmekordselt endisest suurem ka seetõttu, et vahepeal eesti keel oli saanud riigikeeleks ja sellepärast ka nõuded tema vastu olid suurenenud.

„Õigekeelsuse-sõnaraamatu“ teine köide muutus veelgi sõnarikkamaks ja tihedamaks kui esimene. Sõnaraamatu toimetaja haiguse ja töörohkuse tõttu sai see ilmuda alles 1930. a.

1931. a. sõlmis EKS sõnaraamatu toimetajaga lepingu, mille põhjal kogu raamat pidi ilmuma 1933. aastal. Et aga J. V. Veskil võimalik polnud lepingut täita, siis asus 1934. a. selle töö jätkamisele E. Muuk. Sõnaraamatu viimase osa (sõnast „solaniin“ kuni lõpuni) koostaski siis E. Muuk ja töö ilmus trükist 1937. a. Sellest 1700-leheküljelisest tööst on umbes 1400 lk. koostanud J. V. Veski ja umbes 300 lk. E. Muuk. Seega jõudis möödunud aastal lõpule see suur töö, mille valmimiseks kulus üle 15 aasta.

Et aga selle töö koostamine nii kaua kestis, siis ei kujunenud sõnaraamat mitte küllalt ühtlaseks. Nii on sõnaraamatu algusosa hõredam, sest selle ilmumisaajal oli eesti sõnavara tunduvalt vaesem, paljud oskussõnastikud ei olnud veel valminud jne. Vahepeal arenes keel teataval määral ka vormistikult. Keeletoimkondki tegi mitmeid otsuseid, mida ei saadud ühtlaselt kasutada kogu sõnaraamatu ulatuses. Nii näiteks fikseeris Keeletoimkond 1926. a. lõpul eesti komparatiivi ja superlatiivi moodustamise reeglid, 1932. a. *us-*, *is-*liite tähenduslikud piirid (*ehitus* — *ehitis*), 1933. a. *f* ja *š* teise ja kolmanda välte märkimise (*šefi* — *šeffi*), *kompvek-*, *piiskop-*, *kõtlet-*sõnatüübi õigekirjutuse, 1936. a. mitmuse omastava *-ike* (*õnnelike* e. *õnnelikude*) jne. Sellepärast tekkis otsekohe peale sõnaraamatu ilmumist tarvidus välja anda juba varem kavatsatud IV köide, mis sisaldaks täiendavaid andmeid. Praegu ongi E. Muugil teoksil selle täiendkõite koostamine. Kava kohaselt sisaldab sõnaraamatu IV osa täiendsõnastiku eelmistes osades puuduvatest sõnadest, tarvilikemaist ees- ja kohanimedest, ülevaate õigekeelsuslike reeglite ja Keeletoimkonna otsustest ning lõpuks mitmesuguste õienduste loendi. Selle kõite ilmumisega valmiks lõplikult see suur töö, mida nii kaua on valmistatud ja mis on aluseks tänapäeva õigekeelsusele.

Suure õigekeelsuse sõnaraamatu ilmumise viibimine tekitas tarviduse mingi lühema ja kokkuvõtlikuma sõnastiku järele, mis sisaldaks ülevaate tarvilikumatest sõnadest ja oleks kergesti kasutatav. Juba 1930. a. on kavatsus koolidele välja anda mingit lühemat õigekeelsus-sõnaraamatut. Teoks sai see kavatsus 1933. a. sügisel. Nimelt tegi E. Muuk valiku „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatust“, lisas lõpposa juurde ja avaldas selle 1933. a. lõpul „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu“ nime all. Tarve selle järele oli nii suur, et juba 2½ kuu pärast pidi EKS sellest raamatust, mida oli trükitud 2000 eks., uue trüki välja andma. Täniini on teatavasti sellest raamatust ilmunud kuus trükki — seega on see raamat saanud üldsuse poolt hea vastuvõtu osaliseks.

Raske on hinnata seda osa, mis õigekeelsus-sõnaraamatul (nii suurel kui väikesel) on olnud meie kirjakeele kujunemisel. Küll aga võib tähele panna, kuidas kord-korralt meie kirjaviis on muutunud ühtlasemaks ja ilmuvate teoste keel korrektsemaks. See ühtlustumine algas — nagu varem märgitud — juba „Õigekirjutuse sõnaraamatu“ ilmumisega. Õige märgatavat mõju avaldas ühtlustumise mõttes „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ esimese köite ilmumine. Viimasegi aastakümne jooksul on keel pidevalt arenenud ühtluse suunas. Aasta-aastalt on vähemaks jäänud nende ilukirjanduslike teoste arv, kus veel tarvatakse uuenduslikku keelt. Võime julgesti väita, et õigekeelsus-sõnaraamatu keel on saanud üldiseks normiks. See on tingitud aga ka õigekeelsus-sõnaraamatu avaratest piiridest sõnavara alal (sõnaraamat sisaldab ka suure hulga uuenduslikke, isegi kunstlikult loodud sõnu) ja neist põhimõtetest, mis seati aluseks õigekeelsus-sõnaraamatu toimetamistöele. Teatavasti tõstis Veski oma keelekorraldustööl esiplaanile otstarbekohasuse põhimõtte. Sõnavara rikastamisel ei toetunud ta võõrale aines-tikule nagu keeleuundajad, vaid püüdis sõnu soetada tuletamise teel meie omadest tüvedest ja laenamise teel eesti murretest. Kuigi tuletusliidete liigne rakendamine sõnaloomingul on oma puudustega seotud, ei saa siiski salata, et see sõnade loomise viis on olnud üldsusele vastuvõetavam kui laenamine teistest keeltest.

Nagu eelnenud ülevaatest selgus, on ka EKS-i Keeletoimkonna tegevus olnud lähedases seoses õigekeelsus-sõnaraamatuga, olgu siis suurega või väikesega. Seisukohti, reegleid ja põhimõtteid, mis on vastu võetud Keeletoimkonna poolt, on alati rakendatud ka õigekeelsus-sõnaraamatus. Samuti kui õigekeelsus-sõnaraamat on kujunenud meile juhiks keeletarvitusel, on olnud ka Keeletoimkonna otsused alati määrava tähtsusega meie keeleelus ja neid on alati arvestatud. Kuigi Keeletoimkonnale lähemal seisjad teavad, et harva on valitsenud üksmeel Keeletoimkonna nagu üldse keelemeestest koosneva organi tegevuses, on ometi Keeletoimkonna enamiku seisukohad olnud alati vastuvõetavad laiemale üldsusele ja seetõttu Keeletoimkond on kujunenud küllaltki autoriteetseks asutiseks tegelikku keelellu puutuvate küsimuste lahendamisel.

Kuid mitte ainult õigekeelsus-sõnaraamatud ei ole mõjutanud üldsuse keeletarvitust, vaid ka EKS-i poolt kirjastatud keelelised käsiraamatud. Silmapaistvamatenä neist tuleks nimetada kahte, nimelt 1924. a. ilmunud Lauri Kettunen'i teost „Lauseliik-

med eesti keeles“ ja 1927. a. avaldatud E. Muugi tööd „Eesti keeleõpetus“ I.

Lauri Kettunen'i teos, mis toetub küll tunduvalt soome lauseõpetusele, on esimeseks põhjalikumaks tööks eesti süntaksi alal ja seega teedrajava tähtsusega. Kõik hilisemadki eesti lauseõpetuste koostajad (näit. E. Muuk ja M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II, 1930) on lauseliigenduse osas võtnud Kettunen'i teose endile eeskujuks. Tegelikku keeletarvitust on see deskriptiivset laadi töö võrdlemisi vähe mõjutanud. Teataval määral võiks Kettunen'i teose mõju märgata partsiaalse subjekti (näit. pealkirjades: Mälestusi jne.), partsiaalse predikatiivi ja objekti tarvitamise küsimuses.

Eesti keeleõpetuse alal puudus meil õigekeelsus-sõnaraamatule toetuv grammatika. O. Looritsa 1923. a. ilmunud keeleõpetus oli teatavasti uuenduslik ega arvestanud kuigi palju Keeletoimkonna seisukohti. Eelmised grammatikad olid aga vananenud ega suutnud enam rahuldada tegelikke tarbeid. Sellepärast oli kõigiti tervitatavaks nähtuseks täiel määral „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ seisukohti silmas pidava keeleõpetuse ilmumine. Oma seisukohti põhjendab E. Muuk „Eesti keeleõpetuse“ eessõnas järgmiselt: „Käesoleva raamatu autor on püüdnud valida võistlevaist rööbasvormidest need, mis keeletarvitajate hulgas kõige laiemal määral on tunnustatud ja tarvitusel. Autor on veendunud, et ainult see tee suudab meid kiiremas korras viia tarvilisel määral fikseerunud kirjakeeleni, sest kui iga keeletarvitaja püüab maksma panna oma subjektiivset maitset ja omi tõekspidemeid, siis ei ole loota, et lähemas tulevikus võiks tekkida ü h i n e keelenorm. Sellepärast on autor kõhklemata omaks võtnud need keelelised seisukohad, mis on avaldatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“, sest kõnesolev teos on normina ennast meie keeletarvitajate hulgas suutnud maksma panna muude keelejuhistega võrreldes kõige suuremal määral, ja see on antud puhul oluline.“

Ühelt poolt mainitud seisukohad, teiselt poolt autori loogiliselt läbimõeldud ja asjalik esitusviis ongi need tegurid, mis Muugi keeleõpetuse tegid üldsusele vastuvõetavaks. Sellest samast raamatust avaldas Muuk lühema väljaande koolidele pealkirja all „Lühike eesti keeleõpetus“ I (1927), millest 1936. a. ilmus juba 7. trükk. E. Muugi keeleõpetus on samuti olnud selle mõtte teenistuses, mis EKS-ile on algusest peale omane olnud, nimelt — aidata kaasa ü h i s e ja ü h t l a s e kirjakeele loomiseks. Ja seda ülesannet on E. Muugi raamat kindlasti täitnud.

Tunduvalt vähem õnnestunud ja vähem iseseisev on 1930. a. E. Muugi ja M. Tedre poolt avaldatud „Lühike eesti keeleõpetus“ II, mis on määratud peamiselt koolidele. Samuti ei tule keelearengu seisukohalt enam arvesse viimaseil aastail EKS-i poolt avaldatud keskkooligrammatikad.

Kui lõpuks veel peatuda mõnel EKS-i keelelisel tegevusalal, siis tuleks nimetada siin oskussõnastikke, milledest õige mitmed on välja töötatud Keeletoimkonna vastavate alakomisjonide poolt.

Käesoleva sajandi alguses puudusid oskussõnastikud peaegu täiesti. Polnud seega võimalust teaduslikku kirjandust eesti keeles kirjutada, sest puudus teaduse-keel. Oskussõnade puudust tunti eriti teravasti esimestes emakeelsetes koolides ja populaarteaduslike tööde kirjutamisel. Oskussõnade saamiseks pöörduiti EKS-i poole. Ja nii ilmusid juba enne iseseisvust EKS-i kaasabil mitmed oskussõnastikud, nagu „Matematika sõnastik“ 1909, „Maateaduse sõnastik“ 1911, „Keemia sõnastik“ 1914, „Kodumaa taimed“ I 1918. Eriti intensiivseks muutub aga tegevus oskussõnastikkude alal Eesti iseseisvuse ajal, sest siis nõudsid nii kool kui teadus vajalikke oskussõnu. Selle töö korraldajaks saab „Õigekeelsuse-sõnaraamatu“ toimetaja J. V. Veski, kes isiklikult võtab osa paljude oskussõnade komisjonide tööst, koordineerib seda tegevust ja produktiivselt rakendab siin sõnade tuletamise võimalusi. Selle hiiglatöö tulemuseks on mitukümmend oskussõnastikku, milledest mitmed on ilmunud ka EKS-i kirjastusel (näit. „Botanika oskussõnastik“ 1929 jt.).

Kogu EKS-i keeleline tegevus on lähedases seoses eesti kirjakeele arenemisega. EKS-i keelelised taotlused — alates esimestest koosolekutest ja lõpetades viimastega — on olnud üllatavalt ühtlased. EKS-i suurimaks püüdeks on olnud ühise ning ühtlase normeeritud kirjakeele loomine. See ülesanne — võiksimine öelda — on üldjoontes juba täidetud. Edasi on EKS püüdnud arendada ja rikastada keelt nii, et seejuures keele omapärasuse nõuded oleksid rahuldatud. Ka sellelt seisukohalt võime saavutatud tulemustega rahul olla. Seejuures ei ole EKS-i Keeletoimkond kunagi keeldunud tunnustamast ka seda, mis keeleuenduslike ringide poolt on keelde tulnud, — peasi, kui see uus on leidnud küllaldast poolehoidu ja on saanud kirjanduse kaudu tuttavaks. Samuti on leidnud Keeletoimkonna poolt sanktsioneerimist kõik ettepanekud, mis on olnud küllalt otstarbekohased ja levimisvõimelised. Tüüpiliseks näiteks võiks

siin olla Keeletoimkonna viimaste aastate otsustest *ike-lõpulise* mitmuse omastava (*õnnelike, kirjanike*) lubamine.

Kui küsida, missugustel aladel on EKS-i keeleline tegevus kõige viljakam olnud, siis on siin vahest raske kindlat vastust anda. Ortograafia ja morfoloogia alal on ju EKS-i seisukohad olnud kõikemäärava tähtsusega. Leksikaalsel alal sisaldab „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ kindlasti rohkesti väärtuslikku, kuid selle kõrval esineb seal ka sõnu, millede tarvituselevõtt on kaheldav. Näib, et ilukirjanduse keelele on keeleuuenemus enam uut andnud kui õigekeelsus-sõnaraamatu autorite looming, teaduse-keelele aga pakub õigekeelsus-sõnaraamat kindlasti enam. Keelt sõnarikkamaks teha on aidanud mõlemad, nii keele uuendajad kui keele korraldajad. Et õigekeelsus-sõnaraamat süntaktilisi küsimusi vähe riivab (näit. rektsioon), siis ei ole siin vahest EKS-i keelelise tegevuse mõju niivõrd tunduv, pealegi kui mõningaid küsimusi, nagu sõnakord, kirjavahemärkide ala jm., EKS-i Keeletoimkond ega ka Kettunen'i „Lauseliikmed“ ei puuduta.

Lõpuks võiks veel esitada küsimuse, missuguses suunas on arenenud meie kirjakeel ja kuidas ning millal on normeeritud keel maksvusele pääsenud. Huvitav on selles suhtes jälgida „Loomingut“, sest „Looming“ on nähtavasti kuni viimase ajani jätnud oma kaastöölisele keele alal teatava vabaduse. Võrdleme näiteks 1923. ja 1933. a. „Loomingu“ sisu keeleliselt.

1923. a. „Loomingus“ avaldatud luuletustest on normeeritud keeles 9, rahvaluule-keeles 1, lõuna-eesti murdes 5 ja uuenduslikus keeles 33, seega on normeeritud keeles kirjutatud 18% ja uuenduslikus keeles 68%.

Kümme aastat hiljem on vahekord veidi teissugune. 1933. a. on normeeritud keeles 49 luuletust, uuenduslikus 98 ja lõuna-eesti murdes 4. Seega on normeeritud keeles 32%, uuenduslikus 64%.

Käesoleva aasta kolme esimese numbri põhjal on pilt veelgi muutunud: uuenduslikus keeles on luuletusi ainult 6, normeeritud keeles 22, lõuna-eesti murdes 4. Normeeritud keeles on seega kirjutatud 68%, uuenduslikus keeles ainult 18% luuletustest.

Proosavormis kirjutatud tööde puhul on see arengusuund veelgi ilmekamalt märgatav. 1923. a. oli normeeritud keeles kirjutatud 36 proosatööd (neistki 10 tõlget) ja uuenduslikus keeles 38 tööd. Seega oli ka proosa alal ülekaal uuenduslikus keeles kirjutatud töodel.

1933. a. oli normeeritud keeles kirjutatud 110 artiklit, novelli, arvustust, uuenduslikus keeles aga ainult 44 (s. o. 28%). Käesoleva aasta „Loomingu“ numbreis oli aga 54 normeeritud keeles avaldatud kirjutist ja ainult 3 uuendusliku keele sугemeid sisaldavat arvustust. Järele on jäänud seega ainult mõned üksikud, kes veel pole loobunud omal ajal soovitatud uuenduste tarvitamisest.

Siit selgub, et EKS-i keelekorralduslikud püüded on vilja kandnud ja et me oleme välja jõudnud enam-vähem kindlaks kujunenud ühtlase kirjakeeleni. Eesti Kirjanduse Selts oma Keeletoimkonnaga ja väljaannetega on käesoleval sajandil kindlasti olnud teguriks, mis on otsustavalt mõjutanud meie kirja-keele arengut.

A. Kask.

PILK MULLUSELE MEMUAARKIRJANDUSELE.

Juba mõnd aastat äratab tähelepanu meie memuaarkirjanduse hoogus kasv, nii et paaril viimasel aastal on juba põhjendatuks leitud memuaaridest kui eri kirjandusliigist aastaülevaateid anda. Eriti silmapaistev on memuaarkirjanduse hulk ja väärtus möödunud aastal. Algupärase memuaarkirjanduse hulk 1937. aastal on juba üksinda küllalt suur (7 raamatut), ent koos tõlkeliste memuaaridega (9 raamatut) on möödunud aasta mälestuskirjandus erakordselt rikkalik (16 raamatut üle 5000 leheküljega). Sellele lisanduvad veel mõned pooleldi memuaarilised algupärandid. See aastatoodang on ulatuselt võrreldav juba meie keskmise romaanitoodanguga.

Memuaarkirjanduse rohkus on eelkõige väga elava ajaloohuvi avaldus. Sest on ju memuaarkirjandus teatav liik ajaloolist allikmaterjali ja käsitlust. Ja et ajalooarrastus meil tõesti võrratult elav on, seda näitab ka ajaloolise, samuti eluloolise kirjanduse suur rikkus möödunud aastal, mis koos memuaaridega vähemalt trükipinnalt ületab 1937. a. algupärase romaani-, novelli-, draama- ja luuletodangu.

Möödunud aasta toodangus on esindatud üsna mitu tüüpi memuaare: vanemad tegelased avaldavad oma elu tervikus kujutavaid autobiograafiaid, nooremad piirduvad üksikute põnevamate sündmuste kujutamiseга isiklikus ja ühiskondlikus elus. Üks teeb seda päevaraamatu, teine kirjandusliku vestluse, kolmas asjaliku jutustuse vormis, neljas avaldab usutlustekogu, viies püüab anda oma tööle uurimuslikku ilmet, lisades isiklikele mälestustele arhiivmaterjale jne.

Heidame kriitilist pilku esmalt algupäranditele. Neist on 3 autobiograafilised: H. Prantsu „Minu elukäik“, J. Pitka „Minu mälestused“ I ja Mari Raamoti „Minu mälestused“, kuna ülejäänud 4 käsitlevad teatavaid ajajärke või sündmusi kodumaa ajaloos. Need oleksid käsiteldavate sündmuste ajalises järjekorras: M. Aitsami „1905. aasta Läänemaal“, O. Lutsu „Tagala“, E. Grossschmidti „Suures heitluses“ ja pr. A. Kuperjanovi „Okupatsioonist Paju lahinguni“.

Et me ühe aastaga saame kolm autobiograafiat, on juba omaette sündmus, sest just see memuaariliik on meil visa võrs. Kaugelt suurem osa meie avalikke tegelasi on selle kohustuse üldsuse vastu täitmata jätnud, alates ärkamisaja suurmeestega, nagu Jannsen, Kreutzwald, Hurt, Jakobson, ja lõpetades hilisematega, nagu V. Reiman, E. Vilde, J. Poska jt. Põhjused on mitmesugused — kas liigne tagasihoidlikkus, või asja tähtsuse mittetundmine, või pole leitud mahti, või on vanaduse eluväsimus ja -tühimus takistanud, või on lihtsalt jäädud hiljaks.

Memuaarkirjandus on selline kirjandusliik, mille sisu ajaline amplituud igal ajamomendil on piiratud ja mille piirid ajaga kaasa nihkuvad, nii et me igal silmapilgul umbes teada võime, missuguste küsimuste käsitlust ilmuvais mälestuste seas on oodata. Nii piirdub teataval ajamomendil käsiteldavate sündmuste ajaline tagasiulatus inimese maksimaalse elueaga. Memuaare kirjutavad eeskätt need, kes vanemasse eluikka jõuavad, kuna need, kes keset elutööd järsku lahkuvad, selleks harvem mahti leiavad. Et veel 70-ndais eluaastais memuaaride kirjutamine võimalik on, siis võiksime tänapäeval oodata mälestusi kõige enam läinud sajandi kuuekümnendaist aastaist. Et aga mälestused esimese paarikümne eluaasta ulatuses saavad enamasti olla vaid lapselikud ja vähiklikud kõrvaltvaataja muljed, millel on küll autobiograafilist väärtust, aga vähe üldisemat tähendust, siis võiksime oodata meie päevil meheea-mälestusi kõige enam 1880-ndaist aastaist. Enam-vähem nii kaugemale küünivadki kõik möödunud aasta autobiograafiad. Neist kõige kaugemale küll Prants, kes oli teistest vanem ja kes oma mälestusedki kirjutab tõelises raugaeas.

Kuid Hindrik Prantsu raamat „Minu elukäik“ jääb kahjuks vaid autobiograafiliseks fragmendiks, sest autor jõudis enne surma valmis kirjutada ainult ühe kõite kavatsatud kolmest. Pärit põlvest põlve vaimseid huve harinud ning ärksast kodust ja omades päritud ajaloomeelte, pealegi tegelnud eluaja ajaloo-harrastustega, saab ta valgustatud pilgu ees nähtavaks paljugi, mida valgustamata silm ei näe. Ta tähelepanekud ja mä-

lestused on seetõttu asjalikumad, küpsemad ja mitmekülgsemad kui enamikul meie memuaaride-kirjutajail, nii et H. Prantsu raamat on üks väärtuslikumaid memuaarteoste seas, mis käsitlevad meie maaelu ärkamisajal. Nii üksikasjaliselt on meil harva kirjeldatud taluühiskonda ja talutöid (ainult M. Martna oma raamat „Küläst“ on kujutanud Läänemaa maaühiskonda üksikasjalisemalt) ning vaimseid huve ja harrastusi külas. Selle I köite sündmustik ulatub umbes 1888. aastani. Lähem tutvumine H. Prantsu mälestusteköitega, selle faktilise tihedusega ja tähelepanekute teravusega sunnib seda enam kahetsema, et ta töö pooleli jäi just seal kohal, kus Prants asus kirjeldama enda lähedasse suhtlemisse astumist meie avaliku eluga. Prantsu raamat ei ole puhtmemuaariline, see sisaldab esivanemate ja kodukihekkonna mineviku osas ka pärimus- ja arhiivainestikku (näit. Vastseliina kirikukroonikat).

Kui H. Prants esitab meile Võrumaa maaolustikku, siis Johan Pitka teos „Minu mälestused“ I käsitleb Järvamaa külaühiskonda. Vastandina Prantsule on Pitka tähelepanekud enamasti intiim-isiklikud, ta vaateviis egotsentriline. Ajaliselt ulatuvad Pitka mälestused lapsepõlvest merekooli lõpetamiseni 1893. a. Selle raamatu väärtus seisab peamiselt ta väga tihedas autobiograafilises andmestikus, mis autori ühiskondlikku erikaalu arvestades kujuneb tähtsaks biograafiliste andmete allikaks. Senise tiheduse jätkudes peaks autori kavas olema veel 3—4 seesuguse köite kirjutamine, mille avaldamine oleks täiesti õigustatud ja tarvilik, sest nad esitavad meile ühe andekama ja tüsedama *self-made man*'i eluloo.

Täiesti väärtuslik raamat on ka Mari Raamoti „Minu mälestused“. Ruumilises mõttes lähtub see teos autori sünnikohast Tarvastu kihelkonnas Viljandimaal. Siit liigub sündmustekäik Viljandisse, Peterburi, Saksamaale, Vene sissemaale, Põltsamaale, Tartu lähedale Sahkapuule, ja lõpuks vanglaisesse Tartus ja Tallinnas. Ajaline amplituud — ärkamisajast Saksa okupatsioonini. Mari Raamot kirjutab puhtmemuaariliselt, jutustab ainult oma silmaga nähtut, kirjutab elavalt ja isegi kirjanduslikult, kuid kitsama vaatenurga all, ja sisuliselt uut, millel oleks üldisem tähendus, on siin vähem kui Prantsul.

Ülejäänud algupärandid käsitlevad keskseid sündmusi meie kõige uuemas ajaloos — 1905. aastat, Maailmasõda ja Vabadussõda.

M. Aitsami suur teos „1905. a. Läänemaal“ on väga sisukas ja huvitav. Kahjuks jätab teos metoodiliselt soovida: siin on läbiseigi mälestusi, ajaloolist traditsiooni, tsitaate ajakir-

jandusest ja mujalt, arhiivmaterjali põhjal esitatud andmeid ja arutlusi ja lõpuks hulk fotokoopiaid arhiivdokumentidest ning päevapilte, kuid ebateaduslikul kujul ühendatud. Peamiseks komponendiks ja ühendavaks kitiks on siiski isiklikud mälestused, millele lisandub vahest samaulatuslik kiht 1905. a. tegelastest suuliselt kogutud mälestusteateid. Nii on siin memuaariline aines rõhuvas ülekaalus. Autor on sellesse töösse pannud väga palju hoolt ja vaeva ja on nähtavasti soovinud sellest kujundada oma elutöö suursaavutist. Aga töö kaotab poole oma teaduslikust väärtusest seeläbi, et autor tarvitatud rikkalikke allikaid ei maini ega neid õieti ei tarvita. Üksnes arhiivtoimikud on vahel märgitud, kuid suuliste teadete andjad väga harva, nii et isegi see selge pole, kus lõpevad isiklikud ja kust algavad teiste mälestused. Nii heast materjalist oleks hõlpus olnud teaduslikult tüsedat uurimust kirjutada või vähemalt materjalid kõige metoodilise täpsusega välja anda, nüüd aga on sellele ainestikule suudetud anda vaid mingi romaanimaiguline vorm. Laiemale publikule on raamat käesoleval kujul muidugi suupärasem. Metoodilisest ebaõnnestumisest hoolimata teenib autor tõsist lugupidamist oma püsiva ja põhjaliku harrastuse pärast, mille viljana tal on esitada üllatavalt rikkalik ja tihe materjal 1905. a. kohta Läänemaal, mis suhtes teised maakonnad Läänemaast maha jäävad. Autor teeks hästi, kui ta teadusliku töö meetoditega lähemalt tutvuks ja olemasoleva ning juurdekoguneva ainestiku kõige teadusliku valjusega veel kord käsitlusele võtaks.

O. Lutsu „Tagala“ käsitleb Maailmasõja puhkemist Tartus ja esimesi sõja-aastaid Peterburis, Pihkvas, Vilnos ja Varssavis, vaadatud läbi täiesti subjektiivse ja musta prilli. See on memuaar kirjanduslikus vormis, kirjutatud pealiskaudselt, mistõttu ei saavuta silmapaistvust ei ilukirjanduslikult, veel vähem kultuurilooliselt või ajalooliselt. See on Maailmasõja kari-katuur.

E. Grossschmidt'i teos „Suures heitluses“, mis algab sisuliselt ja ajalisel paralleelselt Lutsu tööga, areneb käsitluslaadilt viimasele vastandlikuks: autor on asjalik ja tõsine, püüab reaalsust tabada, ta kujutused ei ole naeruvääristavad ega ka lootusetuses masendavad, kuigi autor on rindemehena näinud õudsemaid asju kui Luts. Aga ta näeb nii head kui halba, tal on sõjalist asjatundmist ja seetõttu on Grossschmidt'i mälestused erapooletumad, usaldusväärsemad ning sümpaatsemad. Pealegi mõistab Grossschmidt jutustada päris ladusalt ja põnevalt. Grossschmidt'i raamatu peapuuduseks on, et ta ainestik on sisult ebahühtlane: taotelles anda teosega nagu ülevaadet kogu sõjatege-

vuse käigust Vene rindel Maailmasõja jooksul, kopleerib ta need osad (umbes poole teosest), kus autor ise pole kaasas olnud, raamatuliste allikate põhjal (pealegi ilma et ta tarvitatud kirjandust tarvilikuks peaks nimetada), laskub seal pisiasjusse, saavutamata ikkagi ülevaate pidevust ja täielikkust, rikkudes vaid teose ühtluse. Autoril olnuks suurem edu, kui ta oleks piirdunud tõesti ainult isiklike memuaaridega. Muu hulgas püüab Grosschmidt rõhku panna teadetele eestlaste osavõtu kohta Maailmasõjast. Grosschmidtist näib arenevat nõrga kriitikavõimega paljukirjutaja ja kompilaator.

Alice Kuperjanovi väike raamat „Okupatsioonist Paju lahinguni“ annab tiheda kroonika vähem kui ühe aasta sündmustest ja tegevusest Tartus ja selle lähikonnas, tegevusest, milles Julius Kuperjanov oli juhtivaks jõuks. Nii on see leitn. J. Kuperjanovi kangelaslikuma eluaasta autentne kirjeldus kaastöölise ning üürikese elukaaslase poolt, kes tunneb ta tegevuse kulissidetagust ja võib seega pakkuda Kuperjanovi elulookirjelduseks ja ühtlasi okupatsiooniaegse põrandaaluse tegevuse ja Vabadussõja tundmaõppimiseks usaldatavat materjali. Pr. Kuperjanovi tagasihoidlik mälestusraamat omab suuremat allikaväärtust kui Lutsu ja Grosschmidt raamatud.

Memuaarilisi kirjutisi leidub veel koguteoseis, nagu „Jakob Vestholm ja tema kool 1907—1937“, „Rakvere gümnaasium ja keskkool 1912—1937“ jm. Esimene neist koosnebki peamiselt memuaaridest, mis koonduvad eeskätt J. Vestholmi isiku ümber. Siin kirjutavad A. Ploompuu, Chr. Brüller, E. Laanerünk, Jaan Tõnisson, T. Rootsmäe, Kr. Raud, A. R. Cederberg, Paula Brehm-Jürgenson, K. Jürgenson, A. Täheväli, K. R. Pusta, E. Kant, J. Steinmann jpm. Teises väljaandes on memuaariline osa väiksem ja hõredam, teos ise eelmisega võrreldes küll luskuslik, kuid sisult samavõrra kergem. Memuaarilise osa moodustavad siin A. Luha, P. Tarveli, K. Leetbergi, J. Torga, S. Pruu-deni jt. kirjutised, mis valgustavad kohalikku kultuurilugu ja toovad isikuloolisi teateid.

Üldmuljes ei saa möödunud aasta memuaare pidada just eriti kõrgeväärtuslikeks. Neist on suuremat kaalu Prantsu, Pitka, Mari Raamoti, Aitsami ja Alice Kuperjanovi töödel. Peale Raamoti teose on kõigil tehniliseks puuduseks, et neis ei leidu nimederegistrit, mitmel puudub isegi sisukord. Memuaarteosed on ju kõigepealt allikteosed ja neist otsitakse sageli andmeid selle või teise isiku või sündmuse kohta, milleks vähemalt üksikasjaline sisukord ja isikuregister peaks lisatama.

Möödunud aasta memuaarkirjanduse erijoon on muuseas see, et siin esmakordselt tõkelised teosed on igati ülekaalus, kuna meil varem memuaarteoseid tähtsusetu määral on tõlgitud. Nii on muu tõlkekirjanduse kõrval ka tõkeline memuaar endale teed murdmas meie raamatuturule, sest kaks kirjastust on võistu asunud memuaariseeriade väljaandmisele: Noor-Eesti Kirjastus annab „Sõjakirjanduse seerias“ välja kitsama kavaga „Maailmasõja memuaaride sarja“, k. ü. „Loodus“ avarama raamiga seeriat „Marseljeesist internatsionaalini“. Neisse kahesse seeriasse kuuluvadki kõik läinudaastased tõkelised memuaarid.

Tõlkememuaaride ilmumine on tervitatav mitmel põhjusel: nende kaudu levib üldajaloo tundmist rahva sekka, nad tõstavad seega rahva poliitilist kasvatust, memuaarkirjanduse meistriteosed võivad viljastavaks eeskujuks olla meie oma memuaarkirjandusele jm. Selle kirjandusala väljaarendamine on meie lähema tuleviku ülesanne ja sedagi ala tuleks arendada plaanimajanduslikult, lähtudes meie ajalooteaduse ja kultuuri vajadustest. Tuleks selgi alal asjatundjate poolt koostada nimestikud, mis sisaldaksid memuaarkirjanduse valimikku, nagu näit. E. Kirjanduse Selts on koostanud süstemaatilised nimestikud maailmakirjanduse ja kogu maailma suurmeeste biograafiate jaoks. Ka peaks toimetustehniline külg tõstetama täiesti aja kõrgusele.

Neist vaatekohtadest lähtudes oleks huvitav silmitseda, mis laadi on möödunud aasta tõlkememuaaride valik ja kas pakutavil teoseil on väärtusi, mis nende ilmumist õigustaksid.

Möödunud aastal ilmunud memuaaritõlkeist on üks koguni nii lähedalt seotud meie maaga, et see võiks täiesti kuuluda ka meie oma memuaarkirjandusse. See on A. V. Bellegarde'i „Minu mälestusi Eestimaa kubernerina“. Kirjutatud enam kui 30 aastat hiljem (Bellegarde oli kuberneriks 1902—1905), pealegi autori raugaeas, ei või neilt mälestustelt liiga palju oodata. Ja nad on tõepoolest kaunis hõredad ja üldised, aga mõnikord jälle naiivsedki tühiste üksikasjade esitamisega. Pealegi ei ole Bellegarde, olgugi et ta oli suhteliselt vabameelsem vene bürokraatide seas, oma lühikesel ametiajal suutnud kuigi suurel määral meie rahvuslikku võitlust ja kultuuri süveneda, mida näitavad ta arutlused eesti rahvuspoliitilistest püüdmustest ja tegelastest, mis on hoopis abitud ja pinnalised (talle on tšensor Truusmann „agaramaid eesti rahvuslasi selle sõna parimas mõttes“, Aleksander III reformid on täielikult vastanud siiraste eesti rahvuslaste soovidele, väljapaistvaist rahvuslastest ärkamisajal tõstab ta välja trio Jakobson-Rosenthal-Grenzstein, jne.). Muidugi ei ole tarvis Bellegarde'i mälestus-

tesse täiesti tunnustamatult suhtuda, tal on mõndagi uut ja väärtuslikku oma ametialalisest tegevusest jutustada, ent üldiselt ei ole nende mälestuste allikaväärtus just kõrge.

Teine meie maasse puutuv teos on von der Goltz'i „Minu missioon Soomes ja Baltikumis“. Need on ägeda mehe, kõiksakslase, monarhisti, Preisi rusikamehe memuaarid. Meil pole midagi kirjutatud Saksamaa revolutsioonist 1918, üsna uudne on meile ka Saksa sõjaväe osa Soome vabadussõjas, aga mis meid eriti huvitab, on selle poliitilise kindrali kavatsused ja tegutsemised Kuramaal ja lõpuks landesveeri sõjas Eesti vastu. Goltz'i memuaarid avavad Saksamaa poliitilisi eesmärke idas Maailmasõja lõppjärgul. Goltz on vägev vihkamises ja pooldamises. Tema armastus kuulub saksa sõdurile, kes olevat parim maailmas, ja Saksa monarhiale, aga ka Soomele ja soomlastele ning üllastele balti-sakslastele. Eriti vihkab ta inglasi, prantslasi ja halvustab Balti rahvaid ja riike ning oma maa revolutsioonilist valitsust. Raamat on kirjutatud otse peale sündmusi, nende sündmuste juhtija poolt, seepärast vahenditu ja värske ning suure ajalooallikalise väärtusega meie Vabadussõja uurimisel. Kuigi teos on täis teravusi, sallimatust, kriitikat kõigi ja kõige kohta ja seetõttu kaugel objektiivsusest, on ta ometi põnev ja huvitav just kõrge enesetundega isiku jõulise eneseavalduse tõttu; pealegi on raamat väga tihe ja probleemid meile eriti lähedased.

Ka mitu muud tõlkememuaari käsitlevad sõjasündmusi, nimelt Maailmasõda mitmesugustel rinnetel, allvee ja tagalas. Need on A. A. Brussilovi „Minu sõjamälestused“, L. Thomas'e „Võitlused meresügavustes“, kol. Campagne'i „Ristide tee“ ja M. Paléologue'i „Tsaaririik Maailmasõjas“ I—II.

Brussilov, demokraatlik kindral, iseseisev mees, tõeliselt osav väejuht, kes on isiklikkude võimetega juhtivale kohale tõusnud, jutustab oma mälestustes lühidalt oma eluloo ning varasema sõjategevuse ja pühendab teose peamise osa oma sõjaliste püüdmuste ja tegelikkude operatsioonide kirjeldamisele Maailmasõjas, avaldades seejuures teravat kriitikat Vene vägede ülemjuhatus, teiste juhtide ja tsaari enda kohta. Operatsioonide ja operatsioonikavade esitamine on nii põhjalik, et kipub väsitama, kuid sõjaajalooliselt on need märkmed väärtuslikud.

Ameeriklase L. Thomas'e teos koosneb Maailmasõjas tegutsenud saksa allveelaevajuhtide usutlustest. See on julguse, riski, hävituse õudne kroonika. Saksa allveelaevad lasevad Maailmasõjas põhja 5000—6000 laeva ligi 19 000 000 tonni mahutu-

sega! Seejuures kaotab Saksamaa oma 300 allveelaevast 199. See on ehk dramaatilisim, närvepingutavaim osa Maailmasõjast. Saame elava ettekujutuse allveelaevade tööst, nende tehnilistest seadeldistest, elust neil, nende võitlusviisidest, allveelaevade ehituse hiiglaslikust tehnilisest arengust sõja-aastate jooksul Saksamaal, aga ka meeleheitlikust ja edukast võitlusest nende vastu. Andmed on otsesest allikast ja neid peab uskuma.

Kolonel Campaigne esitab prantsusliku vaimukuse ja elavusega Maailmasõja võitlusi Prantsuse väerinnal. Autor on prantsuse rahvuslane üdini, kuid mitte tühjatoimetaja idealist, vaid läbi Maailmasõja tegelik liinimees, pataljoni-, hiljem rügemendiülema, kes teeb läbi eesliinielu isegi Verdunis. Ta on originaalne, iseloomu omav inimene, seepärast pääseb ka visalt edasi ametiastmestikust, on osav sõjapedagoog, mõtleja, tõeline sõjakunstnik. Sõda ei tundu Campaigne'i käsitluses jälg, seda hingestavad siin inimesed mõtete, tunnete, kohusetruuduse ja tahtejõuga. Kõikjal on tunda elava inimese tegevust. Teos on isikupärane, ent tundub ometi veenvalt objektiivne. Mis on korras ja positiivne, seda tunnustatakse, aga arvustatakse ka karmilt, mis arvustamist nõuab, kuigi väga õiglaselt. Üllatab oskus ja elavus, kuidas iseloomustatakse olusid ja isikuid. Kes oskaks ja julgeks anda ka meie Vabadussõjast niisuguse kriitilise, asjatundliku ja vaimuka läbilõike? Meil tuleb õppida prantslastelt, kuidas olla karm-asjalik, langemata kuivusse ja faktide elutusse loetlemisse. Campaigne'i teos on parimaid memuaarteoseid Maailmasõjast.

Veelgi väärtuslikum on teise prantslase, end. Prantsuse Peterburi saadiku M. Paléologue'i 2-köiteline memuaarteos. See on diplomaadi päevaraamat, alustatud 20. VII 1914 ja lõpetatud 17. V 1917, kirjutatud pidevalt, peaaegu päev-päevalt. See haruldane päevaraamat sisaldab tihedat sündmustikukroonikat Vene pealinnas, siseriigis, frondil toimuvaist sündmustest, vestlustest Vene riigi tegelastega päevapoliitilistel ja põhimõttelistel teemadel, arvukaist kokkupuuteist vene seltskonnaga. Paiguti arendatakse mõtted pikemaiks esseetaolisteks ekskurssideks vene kirjandusse, usuellu, müstikasse, või tegelaste biograafiaiks (Rasputin, Burtsev). Päevaraamat on avaldatud a. 1920 ja seda võib pidada üheks parimaks teoseks memuaarkirjanduses üldse. Eriti väärtuslik on siin päevaraamatulise vormi tõttu mälestuste täpsus, värskus ja konkreetsus, sest nähtu-kuuldu ja meditatsioonid on pandud värskelt paberile. Siin veetleb eriti realistlik, erapooletu, parteiliselt tumestamata pilk, sügav, kultuurne isiksus. Säärast memuaarteost ei ole meil veel kirjutatud. Vahest ehk

Juhan Luiga omaaegne „Poliitiline päevaraamat“ on mõnel määral sellega võrreldav, kuid vähem süstemaatiline.

Lõpuks ilmusid kahe välismaa suure riigimehe autobiograafiad: S. J. Witte „Mälestused“ I ja „T. G. Masaryk jutustab oma elust“.

Vene endise kuulsa rahaministri ja peaministri Witte mälestustest jõudis 1937. a. ilmuda I köide sündmustega 1900. aastani. Witte oli päritolult „tõusik“ vene kõrgkiihis, kuid ta tegi oma erakordsete organisatorsete võimete, selge mõistuse ja suure kohanemisvõime varal suurt karjääri ses bürokraatlikus õuemaailmas. Seejuures ta on ja jääb erandlikuks isiksuseks kõrgemates poliitilistes ringkondades, ühtlasi iseteadvaks ning üleolevaks oma võimukaaslaste suhtes ja teostab kindla käega julgeid uuendusi Vene majandusaladel. Witte mälestuste I köide annab elava kujutuse tsaristliku riigi valitsevaist kihtidest läinud sajandi lõpukümnendel, kuivõrra need on Witte enda ülespoole tungiva tegevusega otseses või kaudses seoses. Võrreldes Paléologue'i elava, särava, sünteetilist läbilõiget kogu vene elust anda taotleva käsitlusega on Witte laad kuivem, katkendlikum, ühekülsem.

Köide „Masaryk jutustab oma elust“ on Tšehhoslovakkia suure riigimehe arenemisloo ja elutöö kirjeldamine, mehe, kes oma rahvale iseseisvuse kätte võitles ja presidendina kõrge vanaduseni seda iseseisvat riiki juhtis. Masaryki mälestused on autobiograafia peenim vorm. Teos ei ole põnev. Selles pööratakse välisfaktidele vähem tähelepanu, seevastu asetatakse pearõhk isiksuse kujunemisele, arenguprotsessi kujutamisele. Siin määratleb autor otse erandliku ja eeskujuliku süstemaatilisusega oma suhte igal arenguastmel ümbritseva eluga, institutsioonidega, vaimsete aladega ja probleemidega, saavutades sellega haruldase tiheduse ja orgaanilisuse. Seejuures Masarykil kui täispersonaalsusel on otsekohest ja julgust ennast täielikult avada. Üllatav on, et Masaryk võib isegi oma nooruse kujunemises eraldada üksikuid arenguastmeid, näit. kirjanduslikes, religioosseis, poliitilisis vaateis. Selle poolest on Masaryk haruldasi mehi, et ta nii vanalt oma elulõpumälestustes sellist peenust suudab näidata. Nii on tekkinud raamat personaalsuse kujunemisest, mis on eeskujulik oma liigis, ebatavaliselt sisukas, mõttetihe, eluküps ja vaatekindel, mis kõlbaks eeskujuks meie vanadusmemuaaride kirjutajaile. Eestikeelsesse väljaandesse on lisatud mõningaid Maailmasõda käsitlevaid katkendeid ühest teisest Masaryki teosest. Raamatu trükkimine on ebatavaline. Selle esialgse redaktsiooni on koosta-

nud presidendi sõber K. Čapek suuliste kõneluste põhjal Masarykiga ja seda käsikirja on Masaryk ise kahel puhul põhjalikult täiendanud ja selle nii öelda autoriseerinud.

Nii näeme, et läinud aasta tõkelised memuaarid enamikus on väga lähedased meie oleviku huvidepiirkonnale ja leiavad seega spontaanset tähelepanu. Mõned neist kuuluvad koguni otseselt meie ajalooallikate hulka (Goltz, Bellegarde). Sisuline väärtus ei ole ühtlane, siiski on kummaski seerias ilmunud siimapaistvaid töid. Eriti teenivad rahulolemist Masaryki, Paléologue'i, Campagne'i ja Goltz'i mälestused, millest mõni on meile sisult tähtis, mõni jälle käsitusviisilt võiks mõjuda eeskujuna. Nii väärrib osa teoseid kõigiti tunnustavat suhtumist ja rahulolu. Ometi ei või meid nende seeriade laad ja kavad täiesti rahuldada, sest siin ei taotelda mitte süstemaatilisi, vaid ärilisi eesmärke ja lugejate huvitamist. See nähtavasti on tinginud teoste valiku kõige lähemast minevikust, isegi nii lähedalt, et autoreistki suurem osa kas alles elab või on surnud alles viimaste aastate jooksul. Ja ajaliseltki ei ulatu nende sündmustik kaugemale tagasi läinud sajandi II-st poolest. Nii on need tõkelised memuaarid läbistikku peaaegu niisama värsked ja moodsad kui läinud aasta algupärandidki. Ent kes kirjastaks meil maailmakirjanduse ajalooliseks saanud memuaare, n. ö. memuaarkirjanduse klassikat?

August Palm.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Karl Eduard Sööt: **Kuusirbi õsu.** K/ü. Loodus, Tartu, 1937. E. Kollomi originaalpuugravüürid.

K. E. Söödi 75 a. sünnipäeva puhul ilmus vanameistrilt üle pika vaheaja uus luuletustekogu, mis pakub teretulnud võimalust tutvuda ta hilisema luule ilmega. Oleks ülearune astuda selle kogu ette uute vaateveerude ootustega. Rahvalik lihtsus ja intiimne tundemahedus, mis on andnud Söödi luulele elamusliku ilme, püsib siingi ta inspiratsiooni alusena. See kogu sisaldab enne kõike elutarga resignatsiooni kajasid kodule, inimese üldisele elujärjele ja kirjaniku enda saatusele pühendatud lauludes. Kadutunded ja lummutusmeeleolud annavad neile lauludele meeleolulise tiheduse, millel ei puudu sugestiivsust, nii „Ununud hoones“, „Sügisöises visioonis“, „Meie teedes“. Sagedased paralleelsid, ohtrad kõlamõjud ja värsked kujutelmad lubavad neil saavutada kohati tõelise hingestuse.

Nii ses „Ununud hoone“ lõppstroofis:

Mõtted rühmuvad su ruumes
rambarasked lõuka lummas,
taandumata tares tummas.
Need on sõnadeta suud,
kodukäijad kohatruud.

Kahjuks ei kannu aga seesugune pidev hingestus kõiki stroofe. „Sügisöises visioonis“ kohtame kõrvuti meeleolukate värssidega juba

dekoratiivseid detaile, mis tunduvad otsituna, ja toonide ülepaisutust, mis ei kõnele enam stiilivaistu kindlusest:

Maru linnapargis märatses ja lõõtsus,
nagu kütihirmuline hundikari...

ja järgmises stroofis langeb luuletus peaaegu grotesksusse, manades esile rottide rongkäiku sügisöises pulmamängus, et lõpus tiheneda taas haaravaks elamuseks viimase stroofi sugestiivselt ängistavais küsimustes.

Kuid K. E. Söödil on jätkunud loomingu pinget ka pikemate ja nõudlikumate luuletuste jaoks. Kohtame ses kogus kolme ballaaditaolist pala: „Soend“, „Viina-Matsi tantsutralling“ ja „Katk“. Kui esimene jääb kuivaks ja teine langeb kohati liiga lamedaks, siis säilitab „Katk“ meeleolu pidevuse, hoolimata osalisest kahvatusest stiilis. Parima aga näib Sööt saavutanud paaris meeleolulises pispildis nagu „Sügisene rändur“ või „Murueide tütar“, kus dekoratiivsed detailid reastuvad elavaks nägemuseks, milles ei puudu õrna tundlikkust. Sama meeleoleuelevus, liitudes naiivse lihtsusega, on võimeline meid köitma „Järväljaku“ ja „Lumivalge sabaotsa“ momentvõtetes ja luuletuse „Kui poeg kord isatalu külastas“ koduses atmosfääris. Nende kõrval mõjuvad „Saatuse vanne“, „Hõimu-sõpradele“ ja „Noortele lauluvendadele“ oma liiga pealekäiva ja nüansseerimata pateetikaga küll rangelt, kuid „Elurünnaku“ rahvalaulu vormis saavutab luuletaja taas sujuvuse, mida kogu lõppluuletus „Laulmata laul“ elustab veetleva kõlarikkusega.

Nagu üksikud luuletused, nii on see kogugi üldiselt ebahütlane, aga siin on kohati tõelist elevust ja värskest dekoratiivseid detaile, mis näitavad, kui hoolsalt K. E. Sööt on püüdnud sammude pidada meie areneva luulestiiliga, ilma et ta oleks seda lõplikult assimileerinud. Üldine intiimselt soe tundepõhi lisab sellele teosele omaltki poolt köitvust.

Juubeliväljaandeks mõeldud, on see raamat saanud esindusliku kuju, mis väärib omaette tähelepanu. Tuleks esile tõsta väga hoolikat trükitehnolist esitust. Tekst on antud helehallil taustal, mis mõjub hästi suurel valgel leheküljel, mille ääri kaunistavad E. Kollomi kahevärvilised puugravüürid. Võib-olla pole viimaste pruun toon mitte kõige õnnelikumalt valitud ja mõnel leheküljel nad muutuvad liiga koormavaks, amorfseks või banaalseks, nagu lk. 11, 13, 17, 20, 25, 45. Kuid K. E. Söödi portree on õnnestunud ja lk. 9, 10, 12, 35, 37 on meeldivaid kompositsioone, millel ei puudu kooskõla selle raamatu sisuga.

A. Aspel.

Richard Roht: Elutee. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1938. 392 lk. Hind 5 kr. 50 s.

Juba pealkiri viitab, et Roht oma uusima romaaniga on tahtnud anda elulookirjelduse, ühe teatava isiku maise elukäigu üksikasjalise kujutuse. Sellele vihjab algusest peale ka romaani lihtsajooneline kompositsioon, mis kogu sündmustiku kestel esikohale asetab peategelase isiku, kõrvalkujusid ja vähem tähtsaid juhuslikke tegelasi valgustades üksnes nii palju, kui nõuavad peategelase eluloost sõltuvad vajadused.

Lai ja tugeva aluse kavatsitava elulookirjeldusele annab Roht peategelase lapsepõlve kujutusega; väikese Sannä kasvutingimustega tutvustavate peatükkide ülesandeks on välise olukorra maalimise varal kirjeldada Sannä iseloomu erilaadi ja selgitada, missuguste mõjutuste varal selle erilaadi areng juhitaakse suunda, kust hiljem enam pole tagasipöördumist. Sannä on kehva lesknaise poeg, tema lapselik mõtte-maailm kujuneb äärmise kehvuse muljete surve, millele ta oma tunde-lise iselaadi tõttu on vastuvõtlikum kui robustse loomusega õde ja

mille vastu ta oma erksa vaimu tõttu juba varakult asub opositsiooni, lapselikult otsustades, et ta suureks kasvades saab rikkaks ning võidab kehvuse varjuküljed rahahabil, mis öeldakse olevat ainsaks võitlusvahendiks vaesuse vastu. Kuigi ema ja öde alistuvalt tunnustavad olude paratamatust, ei taha Sannä oludega leppimisest teadagi; ei kehva lesknaise lapse hädad koolis ega ematu karjapoisi viletsused kurja peremehe juures suuda teda häälestada alistuvalt. Kui kaasõpilased teda koolis ta vaesuse pärast pilkavad ja naeravad, siis kannatab ta vaikides ning ootab abi tulevikult, mis on tema enda kujundada; kui ta orvuna karjapoisiks olles kannatab leivavanemate ülekohtu all, siis on jällegi ainsaks lohutuseks mõte, et küllap tulevad kord teissugused ajad, mil ta saatuse määrajaks on tema ise.

Mõned aastad sulasena teeninud ja äärmise kokkuhoiuga pisut raha korjanud, hakkabki Sannä — nüüd juba Sammul — endale ise tulevikku looma vastavalt oma iseloomu kalduvustele. Raskusi ega vaeva ta ei karda, inimeste halvustavaid arvamisi ka mitte; ta valib kutse, mis on küll suuresti põlatud ega võimalda algelisemaidki mõnususid, mis aga töötab edasijõudmist temasugusele visa tahtejõuga mehele: ta hakkab „kausisetuks“. Sammuli elu „setuna“ on üksainus aastatepikkune ihuline ja hingeline vaevlemine, kuid see elu on ainus, mis viib teda lähemale ta eesmärgile — rikkusele. „Setuna“ kogutud rahaga alustab Sammul teist tõusuetappi, hakkab kõrtsmikuks. Seegi on amet, milles ta peab laskma enda kulul nalja teha, milles ta peab salgama oma eneseteadvust ning olema ümbruskonna põlgusealne, — ainsaks tasuks ikka teadmine, et kõigi ebameeldivuste eest kord kuhjaga tasub tulevik. Viletsast Kulbi kõrtsist märksa esinduslikumasse Savisaare kõrtsi asudes on Sammul kui isiksus täiesti välja kujunenud: ta võtab naise, kuid võõrduv temast, elades üksnes rahakogumisele tuleviku nimel; ta saab isaks, kuid jääb võõraks oma lastele, lohutades end sellega, et „küll leidub pärastpoole aega rohkem lastelegi“. Ta ei luba endale ühtki rõõmu, ei luba vähimatki rõõmu ka naisele ega lastele, tema elu mõtteks on üha tulevik, tulevane suur rikkus, millega võrreldes näivad talle tühised enda ja teiste „ajutised“ kannatused. Kuni naine ebasoodsate elutingimuste ja üle jõu käiva töö tõttu tiisikusse sureb. Siis alles muutub kõrts vastikuks Sammulilegi, ta ostab endale linnas maja, hakkab kaupmeheks. Välispidiselt käib ta elu siingi tõusuteed; tema rikkus aina kasvab, temast saab härra Saamuel Tohver, ta koondab enda kätte järjest uusi ettevõtteid. Kuid õnnelik ta ei ole. Ta enda lapsed on talle võõrad, ei mõista tema neid ega nemad teda. Kuigi rikka mehe lapsed, kannatavad Tohver'i pojad ja tütar teiste noorte pilkeid, kuna isa neid kasvatab kui kehvikuid. Isa väärkasvatuse tõttu läheb vanem poeg raisku, teistest pojast saab kunstnik, tütre võrgutab raha-ahne näitleja. Milleks on Tohver kogunud, milleks on ta elanud? Vana ja haige mehena ei leia ta oma elule mõtet; alati on ta korjanud ja kogunud tuleviku jaoks, kuid tulevik on teda petnud, rikkana on ta vaesem, kui oli vaesena. Ta ei nurise; ta teab, et „iga inimene läheb seda teed, mida ta minema peab“. Ta ei nurise, aga ta on õnetu: „nüüd tahaks ta jälle olla Sannä, — ainult väike poiss oma unistuste mäe otsas...“

Loo rikkaks saanud mehe eluteest jutustab Roht üsna lihtsalt, väga asjalikult, ilma vähimagi targutava täitematerjalita. Kirjeldused on napid, kujud plastilised, sündmuste käiku elustavad hästi nähtud pisipildikesed. „Elutee“ on raamat, milles pole midagi üleaarust, — raamat, mis tahab mõjuda ainult oma sisuga, tarvitamata ilukõne kuljuseid või halemeelsuse hilpe. Sellisena on see parim autori senises toodangus ja väärib tähelepanu meie raamatutoodangus üldse.

M. Sillaots.

Viis näidendit maalavadele.

A. Tamm: **Tuulispää**. Näidend viies pildis. 96 lk.

J. Laanjärv: **Maa sool**. Nali kolmes vaatuses, neljas pildis. 84 lk.

111 J. Kihulane: **Häda õnnega**. Komöödia kolmes vaatuses, viies pildis. lk.

U. Ukukivi: **Uudismaa**. Näidend kolmes vaatuses. 91 lk.

131 R. Raunik: **Tuled karidel**. Näidend kolmes vaatuses, neljas pildis. lk.

Autorikaitse Ühingu kirjastus, Tallinn, 1937.

Kurtmine meie lavakirjanduse üldise taseme madaluse üle muutub järjekindlalt kibedamaks. Ei saa öelda, et see kurtmine poleks õigustatud. Näitekirjandus peaks oma arengutingimustelt praegu õigupoolest olema pisut soodsamas olukorras kui luule ja romaan (suuresti kasvanud kindel tarvitajaskond tiheda lavavõrgu näol, uus honorari saamise korraldus jne.), kuid ta on ajanud lopsakaid õisi üksnes ühes sihis — kasvanud kvantitatiivselt.

Mis on selle üsna kurva ja ebaloomuliku nähtuse põhjused? Neid tuleb otsida mitte üksnes tegijailt, vaid ka tarvitaja juurest. Kuna suuremad linnateatrid algupärase lavakirjanduse iga-aastasest toodangust kasutavad ainult mõnd üksikut teost, on ülekaalukalt tooniandva tarvitaja osas maa. Maalavade seisukord on praegu üldiselt veel võrdlemisi armetu. Jutud maalavade suurest arengust ja kunstilisest tasemest on lendu lastud kas kergel käel, või on siis tehtud liiga julgeid üldistusi üksiknähtuste põhjal. Mina isiklikult võin näiteks Virumaa (missugune maakond näitekunsti alal ja üldse seltskondlikus tegevuses sammub esimeste hulgas) olude kohta öelda, et siin asjatundlikult ning teadlikult juhitud lavasid on äärmiselt vähe. Näitetruppe on küll rohkesti, neid on mõnes külas isegi mitu, kuid tingimused, milles neil tuleb töötada, on mitmeti halvad. Asja eestvedajail endilgi pole pahatihti aimu lavatööst, sest näitejuhid on nõrga ettevalmistusega ja sageli pole neil vastavat koolitust (ma ei mõtle siin teatrikooli, vaid pikemaajalist tegevust näitlejana-asjaarmastajana). Suur arv truppidest töötab ilma igasuguse juhita — umbropsu ja sihita, nii kuidas aga juhtub. Lisaks kõigele seltsivad veel puhttehnilised lavalised raskused: näitelavad on punkritaoliselt kitsad, tehtud ilma asjatundja nõulise abita, puuduvad korralikumad seadised, dekoratsioonid jne. On siis kõigiti arusaadav, et maalavad oma primitiivsuses ja nigeluses ongi selleks põlluks, mis soodustab väheväärtusliku lavakirjanduse lihavat kasvu. Tõsi küll, ka maal kurdetakse hea näitekirjanduse pöuda. Seesuguseid häáli kuuleme muidugi vaid seal, kus lavategevust juhivad üllesand kõrgusel seisvad isikud. Umbes 80 prots. tegelastest pole aga üldse suutelised lavateoseid hindama kunstilisest seisukohast ega neile lähenema vastavate kriteeriumidega. Nende arusaamise järgi on lavatükk siis hea ja väärtuslik, kui ta hästi kõditab, kui ta on jõukohane, kergesti „käima pandav“, ühe sõnaga — kui ta on võrdsitatud külakomet kõigi selle voorustega. Ainult umbes 20 prots. lavadest vajavad paremaid, kunstipärasemaid tükke. See aga üldist olukorda palju ei muuda.

Kui nüüd turu nõuded oma enamikus on säärased, miks peaksidki siis autorid ja ärilisi kaalutlusi tähtsaks pidavad kirjastused tootma väärtuslikumat kaupa, kui tarvitaja seda ei hinda või hindab üksnes natuke?! Olukorras, kus maalavad näidendite vaagimisel sageli raskemaks märgivad kirjanduslik-kunstiliselt väheütlevama tüki, kirjastused lihtsalt tulevad tarvitajale vastu ehk teiste sõnadega — täidavad taas üht „sotsiaalset tellimust“. Ning väga suure eduga, — kui asja võtta puhtärilisest küljest.

Aja psüüh, mille kohta arvatakse, et ta nõudleb positiivset, on lavakirjanduseski vastukaja leidnud: viiest vaatlusalusest näidendist areneb

nelja tegevustik positiivses suunas, peategelased, võideldes raskuste ja kiusatustega, jõuavad viimaks õnneliku lõpplahenduseeni. Kas sellise üles-ehitava, kõike jaatava lõpuni jõudmine on alati ka kooskõlas tegelaste hingeeluga, kas tegelaste ümber- ja patustpööramised on ka küllal da- selt ning usutavalt põhjendatud, sellest muidugi ei küsita. Psühho- loogiline käsitlus algelisel kujul või pinnaliselt sooritatult rõõvib aga teo- selt selle kõige tähtsama: loomulikkuse, kindla, veenva probleemiarengu, sugestiivselt mõjuva tervikluse, muutes tegelased kahvatult paberlikeks. Üks säherdusi psühholoogiliselt nõrgul jalul seisvaid tegelasi on näiden- dis „Häda õnnega“ viiulimängija Leo, kelle ettevõtted on ebausutavad, samuti kui ta armualuse Eevigi tegutsemised.

Huvitav on märkida, et kõigis neis näidendites leiab käsitlust armas- tus või kosjasobitus, mis neljas teoses lastakse areneda õnneliku lõpuni. Näitekirjanduses mängib armastusmotiiv veelgi suuremat rolli kui üheski teises meie kirjandusliigis. Mehe ja naise vahelist armastust peetakse nagu mingiks kitiks, millega lavateose sündmustik tuleb ilmingimata läbi tampida. Ja et armastuse kujunemine ja edasimineku ühest vaatusest teise oleks põnev ning ühtlasi annaks ka teosele vajaliku ristsõlme, sel- leks lastakse armastajaid maitsta tavalist „patuvilja“: tüdruk saab lapse. (A. Tamme „Tuulispää“ ja U. Ukukivi „Uudismaa“). Sügavamalt käsi- tellakse armastust näidendites „Uudismaa“ ja „Tuled karidel“, ning vii- maks mainitud teoses mõjub see eriti veenvalt, kuna tõeline armastus siin kasvab iseenesest välja olukordade kujunemisel.

Ühiste puudustena silma torkavaist seikadest oleks nimetada eeskätt võõraste eeskujude jälgimist, mis lahjastab sedagi vähest omapära, mis neisse on kätetud. Võõrmõjutusi on kõige rohkem kahekõnedes. H. Raudsepa „Mikumärdi“ suirkooli vaimus rajatud dialoog, mida senini paljude autorite poolt üsna suure agarusega viljeldi, on nüüd küll suurelt osalt kõrvale langenud, kuid selle asemel näitekirjanikud peavad hoolega silmas uusi eeskujusid, nagu näit. Vaiguri „Kraavihalle“ jne. Selles suhtes võiksime mainida eelkõige Kihulase „Häda õnnega“, kus leidub mõningaid väljenduslikke, aga võib-olla ka muidki laene. Teiseks ei saa enamiku näidendite juures mainimata jätta autorite süvenematut ja nõrka kirjanduslikku vaistu üldse.

Tutvustagem nüüd kõnesolevaid näidendeid veidi lähemalt.

A. Tamme „Tuulispää“ ainestik kordab meiegi kirjanduses juba küllalt käsiteldud ärakadunud poja lugu. Provintsilinnas ulaetu- elavale kergemeelsele noormehele, kes loob enesele utopiaid kuulsus- rikkast näitlejatulevikust, mängib saatus oma esimese suurema vinger- pussi sellega, et veeretab talle ette ootamatu „õne“ — isaks saamise näol. Noormeest informeeritakse sellest hetkel, mil ta peab sõitma koos kellegi jõuka daamiga suurlinna, et alata seal toredat elu ja karjääri. Asjast saab aga õigel ajal teadlikuks poisi isa, kes püüab poega sundida paigale jääma ja abielluma õnnetuks tehtud tütarlapsega. Ulakal pojale läheb aga ometi korda põgeneda akna kaudu minema, kuid tema suured ja roosilised kavatsused seiklusrohkest elust linnas luhtuvad täiesti ja lõpuks ta sõidab õne otsima välismaale. Isa, kellel on maal suur talu, kutsub mahajäetud tüdruku koos lapsega enda juurde elama, ja viis aastat hiljem pöörab ärakadunud poeg oma pätielule selja ning sõidab tagasi isatallu, kus leiab eest oma unustatud „pruudi“ ühes väikese pojaga. Algab uus elu.

Dialoog on paiguti tabav ja sorav. Teose ideelise küljega, mis taot- leb esile tõsta Arma enesekindlust ja julgust kõigi raskuste kiuste ning Tamari pööramist koju ja töö juurde, võib rahule jääda.

J. Laanjärve lavatükk „Maa sool“ ei küüni eelmise tase- mele ainestikult, käsitluselt, ehituselt ega sõnastuselt. Siin püütakse üsna algeliste võtetega näidata, missugusesse täbarasse olukorda võib üks- akadeemiline poissmees (metsaülem) sattuda, kui ta oma ülipeente:

maneeridega ühesuguselt läheneb kõigile naistele ja lahke tahab olla kaas-inimeste vastu. Sest naised ei oska siis teha muud kui oodata kosjajuttu ja mehed juurdelõikeid. Nii tekib üsna huvitavat olukorrakoomikat, kuid nigela ja väheütleva probleemi ning veretute tegelaste tõttu ei pääse tükk siiski lavaliselt mõjule.

J. Kihulase „Häda õnnega“ sisaldab lavalist hoogu ja nn. särtsu tunduvalt rohkem. Kalanaine ja ta tütar Eevi, kes elavad kehvades oludes kusagil agulimajas, saavad äkki kuulda, et nende jõukas onu Ameerikas on surres pärandanud neile oma varanduse. See paiskab agulimajas kogu senise elukorra segamini. Hiljem aga jääb kogu see rahasaamise lugu tumedaks ja elu läheb taas endiselt edasi, ainult selle vahega, et kalanaise tütar, kellel on emaga mehe valikus lahkuminekuid, jätab oma kitsa kodu ja läheb koos teiste tüdrukutega ehitustööde juurde — liiva kandma. Seal saab ta uuesti kokku oma armastatuga ja nende kooselu võib alata.

Näidendi tüübistik üldiselt võttes on õnnestunud. Kuid praegusel kujul mõjub näidend paiguti liiga tehtult. Peategelaste armuvahekorra kujundamine jätab soovida, kuna sündmusi pole võetud vaevaks lähemalt analüüsida ega nende tekkimise põhjusi nähtavaks teha.

U. U k u k i v i seekordsel lavateosel „U u d i s m a a“ on kolm rahuldavat külge: uudne miljöö, tusedavõitu probleem ja võrdlemisi eluliselt kujundatud tegelaskond. Jääb mulje, et kui autoril oleks õnnestunud oma ainet käsitleda kunstipärasemalt ja sündmustikku koondada veelgi tihedamaks, sellest oleks võinud saada hea realistlik ajakohane lavatiikk sookuivatamise, uudismaa-harimise ja kehalise töö propageerimiseks.

Sepa naise suurimaks südamesooviks on, et nende poeg Joonas abielluks Alatare ainukese peretütrega, mida ka sepa venillemist poeg raskest kimbatuses töötabki, kuigi endal on kindel vahekord sama talu teenijatüdruku Ilsega. Tuleb lööb: Ilse saab Joonasest emaks ning laisaloomulisel poisil ei jää muud üle kui kodunt lahkuda ja asuda raskele tööle sookuivatamisel, kuhu viib kaasa ka oma naise-lapse. Paralleelselt sellega areneb näidendis veel teine probleem. Mäe talu peremees Jaagup tahab abielluda oma surnud naise vallaslapse Maretiga, kuid noore neiu poolehoid kaldub sookuivatamistööde juhatajale Elmole, kes ka teda palavasti armastab. Et kätte tasuda tütarlapse võrgutajale, selleks Jaagup asub lõhkuma soojärve uue tammi värvavaid, kuid viimisel hetkel takistab teda selles alatus teos külarätsep Priidik, kes ühtlasi samas ka kergitab kätte saladuselt, öeldes välja, et tema on Mareti isa. Nüüd on Elmo täielik võitja ning Maretit enesega kaasa kutsudes ta hüüab pateetilisel: „Kogu elu olen olnud kihlatud lõputute vesiste soode ja rabadega, need olid mu pruudid! Nüüd oled seda sina ja jääd selleks.“

R. Rauniku „Tuled karidel“ on rannikrahva elu, selle võitluste, rõõmude ja murede tõetruu kujutus — rida realistlikult nähtud pilte meresangarite, kalurinaiste ja salapiiritusevedajate karmkargest miljööst. Elu argipäev, mis siin lahti koorub oma masendavuses ja paratamatuses, on teinud inimesed just niisuguseks, nagu nad esinevad selleski näidendis: mehed — sitked ja tarmukad, ainult meresse ja iseendasse usuvad, valmis kergel käel surmaga minema; naised — elujulged, enestest mitte midagi hoolivad, ainult meeste saatuse pärast muret tundvad, kuid kõigega leppivad, hakkajad olendid, kes tarbe korral ei pigista silma kinni rängimagi olukorra ees. Kui mõnikord vihavaenus siin tehaksegi üksteisele ülekohtu, siis suuril saatuslikel ja määravil silmapilgel siinsed elanikud ometi oma rõhuvas enamikus hoiavad kokku, pannes teise pärast kas või iseenast kaalule.

Nagu randlaste igapäevases elus, nii kõneldakse siingi armastusest vähe ja sedagi nappide, lihtsate sõnadega, kuid selle olemasolu ning pinget on tunda kogu aja. Tüübid on üsna terava silmaga nähtud, eriti jäävad meelde vana pootsman ja salapiiritusega hangeldav palveõde Ann.

Sõnastus, mis taoti jäljendab Saaremaa murrakut, on omapärane, tabav, paiguti ka värske. Tundub, et viiest käsitletud näidendist on „Tuled karidel“ nii oma ülesehituselt kui ka ideestikult ja stiililt kõige tusedam. Tema mõjulepääsu laval tõekestab siiski asjaolu, et tal puudub see nn. sisemine dünaamika ja tempo, kuna selle tekkimist ei võimalda sündmustiku venivus ning suurte elamuste puudumine, nende olemasolevategi vähene esiletõst.

Hugo Viires.

Vaesest eksitatud rahvast, maapidudest ja kolmest uuest näidendist.

Villem Sarapik: **Võidumäe**. 1938. 51 lk.

Lembit Raudsaar: **Luigemäe**. 1938. 94 lk.

Enn Vaigur: **Trump lamooriga**. 1937. 117 lk.

Kõik Eesti Haridusliidu kirjastus, Tallinn.

Märtsi „Loomingus“ muide väga ülevaatlikus artiklis kurdab E. Reining meie näitekirjanduse madalat taset ja tsiteerib rea arvustajaid, kes ütlevad sama. Siinjuures teeb ta etteheiteid näitekirjanikele, et nad liiga vähe hoolivad oma ande tehnilisest väljaarendamisest, ja kirjastustele, kes kergel käel nõrka kaupa turule lasevad. Ainult rahvale, kes seda kaupa tarvitab, pole artikli autoril midagi ette heita — ta astub koguni selle kaitseks välja, sest halvad näidendid olevat labastanud rahva maitse.

Isa Jannsenil on õpetlik jutt, kus hukkaläinud variser toimis rahvaga niisama alatult, nagu E. Reiningu artikli järgi meie näitekirjanikud ja kirjastajad temaga praegu teevad. Külla asutati kõrts, aga jumalaskartlik rahvas käis sellest kaugelt mööda. Kuid variserist kõrtsmikul oli taipu: ta tegi kõrtsi külje alla kiige, pani pillid mängima, kostitas tüdrukuid saiade ja poisse magusa kaljaga. Pikkamisi mindi viinale üle ja mõne aja möödudes inimesed „lakkusid nagu veised“.

Nüüd: — Rahvas ei käinud teatris, ent „Mikumärdi“ ja „Ututallega“ toodi ta sinna tagasi. Kord-korralt lasti alla näidendite taset — ja nüüd need vaesed eksiteele viidud inimesed ei oska enam eraldada head halvast ning peavad mängima „Tantsuprofessorit“ 300 korda aastas. Vaene rahvas!

Ernst Peterson-Särgava oma „Rahvalalgustajas“ kujutab üht lööminguga lõppevat maapidu aastat nelikümmend tagasi. Hoolimata iseisvusest ja paljudest välistest edusammudest tundub, et vähemalt maapidude korraldamises me pole jõudnud sellest ajast kaugemale. Künnete ja kõrtside asemele on kasvanud küll moodsad, elektervalgustusega seltsimajad, ent sisu ja vaim on jäänud endiseks, võib-olla koguni kaotanud oma tookordsest pingest. Linnateatri ja maapeo vahel on suur vahe. Linlane läheb teatri, et seal midagi näha, maamees — et peol ennast välja elada, — nägemine kuulub ainult sinna juurde. Muidugi ei tarvitse linlane olla põrmugi kultuursem, ainult ta väljaelamise võimaluste eest on teisel hoolitsetud, maalt aga on suures enamuses kadunud Andrese ja Pearu aegsed ametlikud kõrtsid. Seepärast: „Maa nõuab tükke, mis on lõbusad ja kus saab mürtsu,“ nagu tähendab E. Reining tagasihoidlikult.

Säärast mürtsutahtmist ajada aga üksnes kirjastajate ja näitekirjanike süüks pole põhjendatud. Igal juhul on suhted näidendite turule laskjate ja maalavade vahel vähemalt vastastikused — üks peegeldab teist. Rahvas tahab naerda ja maksab raha — tuli „Mikumärdi“. Rahvas tüdines naerust, pidas seda väheks — igatses hirnumist —, ja sai „Tantsuprofessori“. Aga rahvas tahab vahel olla mage, vahel sentimentaalne, vahel magus, Vabaduspäeva eelõhtul isamaaline, jõulupühil vaga — ning iga jaoks on oma mäng.

Näidend on päevase paraadi ja õhtuse seltsimaja-mürtsu vaheline üleminek — tantsu sissejuhatus. Säärane näidend ei pea panema rah-

vast mõtlema, sest siis ta mõtleks viimaks ka päevase paraadi omamoodi ümber. Säärane näidend ei tohi panna vaatajat elu ja kaasinimesi rohkem mõistma, sest ennast ja teisi mõistes ta võib-olla jätaks peopileti hoopis ostmata. Säärane näidend ei pea äratama ka mingeid tõsiseid probleeme, sest siis ei tule tantsust õiget asja, kui pea on täis näidendi äratatud elu ja surma sügav-raskeid küsimusi.

Nende ridade kirjutaja on pidanud kuus aastat tegema maalavadel „tsirkust“ ja peab kinnitama, et mängitavate näidendite juures ei esinenud eelmainitud ohte. Kord oli kavas Kitzbergi „Libahunt“ — aga vanemate tegelaste ettenägelikkus vältis selle lavale toomise. Oli õnn, sest vaevalt oleks ta saavutanud parema menu kui „Punga Mart ja Uba Kaarel“ Petersoni „Rahvalgustaja“ omaaegses Mudilas.

Ka kolmes uues, siin käsitledavas näidendis pole neid ohte. **Villem Sarapiku** kolmepildilise „Võidumäe“ tegevus sünnib „Ida-Eestis iseseisvuse kahekümnenda aastapäeva eelsel õhtupoolikul ja Vabaduspüha esimesel tunnil“. Juhtub nii, et vaenelaps Vaike on sündinud täpselt samal päeval kui Eesti riik. See noor tragi tütarlaps on kasvanud üles jõukas, nähtavasti preemiatega harjunud talus ja üldmaksva moraalil alusel soovitatakse temalgi kasutada oma tähtsalt-sünni eesõigust. „Et vaadake, ministrid ja muud ülemad — olen Võidumäe Vaike, päeva pealt vabaduse vanune... Oleks ka ehk midagi paremat ametit antud või...“ (lk. 7). Ja ta saabki preemia — küll mitte riigilt, vaid Võidumäe talu, mille keegi hea mees on ostnud Vaike Vabadussõjas langenud isa rahadega ja missugust tehingut senini on tütarlapse eest hooliga varjatud.

Asi lõpeb kohvi ja koorilauluga. Igatahes: „Väikese tegelaste arvuga ja lihtsa lavaseadeldisega on tükk väga sobivaks ettekandeks maalavadele.“ Üldiselt on kirjastaja oma soovitusel olnud siiski tagasihoidlik, kuna näidendil on ju veel hulk muid tähelepanevaid voores. Ta ei häiri kedagi. Ka kõige kergeusklikumal ei saa siin tekkida mingit realsustunnet, seetõttu on välditud ka kõik segavad järeloomjud. Läbi ja läbi positiivne töö, mille näiteks Mart Raua „Turu“ Ado Murak võiks julgesti riputada oma uusimate saavutuste, karakullkasukate varna.

Umber samalaadsete voorustega on varustatud ka „Lõuigemäe“. **Lembit Raudsaar** lahendab siin osavasti isa ja poja vahekorra, kes mõlemad tahavad naist võtta. Poeg räägib oma pruudiga kokku ja soovitab sellel hakata isa võrgutama, et vanamees oma matsakast popsilest loobuks. Nõnda sünnibki. Poja pruut võrgutab isa ära ja riiakas popsilek pannakse paari juhmi sulasega. Pärast seda selgitavad ausameelsed noored vanamehele pettuse eesmärgi. Seejuures abistab neid ka surnud naise kuju, kes vanamehele unes ilmub ja ta lõplikult viib meeleparandusele ja noortelt andeks palumisele.

Jälle tükk, mis hiilgab „delikaatse suhtumisega probleemile ja huumoririkka ainekäsitleusega“. Lisaks ka veel lihtne lavaseadeldis ja väike tegelaste arv — mida ühelt maalavadel mängitavalt näidendilt enam nõuda!

Enn **Vaiguri** „Trump lamooriga“ ei anna küll päriselt välja eelmiste taset, kuna siin on aine võrdlemisi aktuaalne ja uudne — võitlus era- ja ühiskaupluse vahel. See-eest on aga tegevustik ja aine käsitus eksimatult šablooniline — aknast sisse roninud rikas ja rumal peigmees saab peksa, võitjast ühiskaupluse ärijuht maksab erakaupmehe vekslit ja kosib ta tütre. Publiku mõtteilma häirimise pärast pole tarvis muret tunda.

Viimase näidendi pealkiri hakkaks niisama hästi kahele eelmisele, aga ka kümnetele, võib-olla sadadele varem ilmunuile. Need kõik on maapidude lamooriga trumbid, mis toovad korraliku kassa ja küllaldase menu. See tarbekaup on näidanud nii minekult kui kvaliteedilt võrdlemisi suurt stabiilsust.

A. Hint.

Hjalmar Bergman: **Markurell**. Rootsi keelest tõlkinud A. Lemberg. Kirjastus „Valik“, Tartu, 1937. 274 lk. Hind 3 kr. 50 senti.

Põhjamaade kirjanike romaane on viimasel ajal õige arvukalt eesti keelde tõlgitud. Siiski on veel päris huvitavad üllatused võimalikud, nagu tõendab kirjastus „Valik“, esimene pioneer põhjamaade kirjanike tutvustamise alal, oma uusima tõlketöösena: rootsi kirjaniku Hjalmar Bergmani (1883—1931) romaaniga „Markurell“, või täpsemalt — „Markurellid Wadköpingis“ (*Markurells i Wadköping*), nagu autor ise nimetab 1919. aastal ilmunud teost, mida üldiselt peetakse parimaks tema arvukas toodangus.

H. Bergman ei tee lugejale asja üsna kergeks. Kuigi stiililt võrdlemisi kergestiloetav, tüütab „Markurell“ mitte küllaldaselt selge- ja sirgejoonelise kompositsiooniga: kogu sündmustikku üheainsa päeva raamidesse sulgeda püüdes on autor alatasa sunnitud pikemaid või lühemaid tagasisivaateid sooritama, lugeja tähelepanu killustades oleviku ja mineviku vahel. Vähemalt romaani esimese poole kestel on see kompositsiooniline võte lugejale tülikas: kaheksanda ja kaheksakümenda lehekülje vahel haigutav kuristik pole just kergesti ületatav. Hõlpsamaks muutub autoriga kaasa minek romaani teise poole jooksul, kus kompositsioonilise ülesehituse erilaadist juba teadlikuks ollakse saanud ja selle vägivaldsust meelsasti andestatakse teose muude vooruste pärast, mille seas kaugeltki kõige väiksema tähtsusega pole autori eriline tõmp-terav või peen-kohtlane sõnastusviis. See omapärane, väga isikuline sõnastusviis teeb romaani haruldaselt nauditavaks, laseb nii tegelasi kui ka sündmustikku paista erilises valguses, sunnib nägema piasasju tähtsaina ja tähtsaid seiku tühiste kõrvalnähtustena. Autori sõnastuslaad on selline, et lugejas paiguti tekib kahtlus, kas teda ninapidi ei veeta, et ta aga siiski löbu tunneb sellest hoolimatust enda ja romaani tegelastegi ninapidivedamisest. Sündmustiku ja selle kandjate — peamiselt sündmustiku kandjate — kummalisus ilmneb kõige selgemini just selle erilise sõnastuslaadi tõttu, mis lugejat vähehaaval sunnib kahepaiksel suhtuma esitatud veidriksesse, — sunnib nägema kannatusi veidruste tagant ja veidrust kannatuste tagant. „Markurell“ lugemine on nagu mingi pool kurva, pool naljaka kaevamistöe tegemine: kaevamistöe toimub võrratu veidrikgalerii siseilmas, ja selle lõpptulemuseks on — võib-olla päris ootamatult — ka a s t u n n e igas veidrikus peituvat inimese vastu. Romaani tippsaavutuseks on see, et kannatama pannakse ka Markurell, see isekuse ja kalgi hoolimatuse võrdkuju; just Markurell pannaksegi kannatama kõige valusamini, pahempidi pöörates kogu ta olemust ja naeruvääristades tema parimat osa. Markurell kannatab „oma poisi“ pärast, kes äkki polegi enam tema poiss ja seda siiski on mingis uues, ülemas ja kõrgemas mõttes; kannatades ainsa pärast, mille küljes ta kogu hingega ripub — ka temal on hing! —, annab Markurell romaanile moraalse selgroo lisaks lihtsale huvitavusele, mille põhjustab omapäraselt joonistatud ja individuaalselt valgustatud tegelaste arvukas hulk.

M. Sillaots.

Jaan Vahtra: **Ohvrikivi**. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1937. 132 lk. Hind 1 kr.

J. Vahtra „Ohvrikivi“ sisaldab kümme väikest rahvajuttu, selliseid, nagu neid jutustati vanasti. Need on paari- kuni mõneteistkümmeleheküljelised muistendid Võrumaalt — Vökülalt, Rāpinast, Leevakult, Toolamaalt, Vastseliinast ja mujalt, milles pajatatakse lugusid vanapaganast ja vanajumalast, kratist, puugist, tontidest, rahapadadest-aukudest, mäkkevajunud lossidest, sellest, kuidas Kalle-Piitre sulane sai

varanduse ja kauni peretütre, kuidas Peetrike kuldlinnu abil õnne leidis, kuidas Piusa jõgi tekkis, jne.

Midagi lapsepõlve kaugusest ja kaunidusest soojendab „Ohvrikivi“ jutte. On hästi mõnus ja sümpaatne, et autor pole neisse lugudesse pookinud ilutsev-literatuurset puid-padi, — nii nad on jäänud voolavalt jutustavaks ja elavaks. Nagu kunagi rahvajutud, on nad laadilt eepilised, ebaisikulised ja kirjeldusvaesed. Ka sündmustik on enamasti lihtne ja tihe, intriigirikamad, „romantilisemad“ on ainult mõned pikemad, nagu „Kuldlinn“ ja „Ohvrikivi“. Teose laadiga on suurepäraselt kooskõlas autori väga lihtne ja hea stiil.

Raske on öelda midagi eitavat-jaatavat nende lugude ainestiku kohta, milles tänapäeva eluküsimuste suhtes näib nii vähe olulist. Ent siiski, sootuks muutunud väljendusvormides, on rahva mentaliteet ja mõttemaailm üldjoontes seesama. Rahvajutud kajastasid orjava ja vaese rahva soovunelmaid järsust ning vaevatust rikkastumisest lihtsa juhuse või imejõudude abil. Nähti ju rikkuses kõigi vooruste ja vaevade pii-savat tasu. Rahaangu-unistusi on nüüd vahest asendanud klassiloterii, „Kalle-Piitre kaunist Elot“ — perekonnalehtede muinasjutud miljonäri-tütreist. Ses mõttes on raske konstateerida edu. On ju žurnaalide lood palju lagedamad olude reaalsusest ja loteriivõiduks pole enam tarvis mingeid voorusi või teeneid.

Rahvaraamatu nimetus sobib „Ohvrikivile“, ja seda just heas mõttes. Kuid see ei tähenda veel, et ta ka tegelikult oleks kuigi üldine rahvaraamat. Ta eeldab lugejas samalaadseid lapsepõlve pärimusi, nende muinaslugude vastuvõtuks elavaid või soikvel keeli oma sisimas.

D. Hint.

Eesti kroonika 1936 ja 1937 (Elav Teadus nr. 62 ja nr. 75). Eesti Kirjan-duse Selts, Tartu, 1937 ja 1938. 145 ja 120 lk. Hind à 1 kr.

Nii meil kui ka mujal areneb kaasaegne elu haruldase hooga ja vaheldusrikkalt. Kaleidoskoopilise kirevusega järgnevad sündmused sündmustele, olukorrad ja vahekorrad muutuvad lühikese aja kestel, aeg toob igasuguseid ootamatusi ja üllatusi. Igapäevase elu askeldustes pole võimalust kõike järjekindlalt jälgida, veel vähem jätkub aega teha kokku-võtteid sündmuste käigust ja nende tulemustest. Mida sündmusterikka-mad on ajad, seda enam tundub vajadust kroonikataoliste ülestähenduste järele. Ajalugu näitab, et kõik kroonikad on tekkinud sündmusterikas-tel aegadel. Meie ajal hoolitseb selle eest kõigepealt ajakirjandus. Aja-lehed toovad päevast päeva sõnumeid tähtsaimatest sündmustest, juhtkir-jades püütakse neid põhjendada ja hinnata, kuid kõik see on niivõrd laiali paisatud, et puudub võimalus saada sünteetilist ülevaadet teatava ajavahe-miku kõigi eluavalduste kohta.

Selle lünga täitmiseks on Eesti Kirjanduse Selts hakanud juba 6 aasta eest avaldama „Elava Teaduse“ seerias „Eesti kroonikat“ eelmise aasta kohta (alates 1932. a.). Sellistel väljanmetel on mõtet ainult siis, kui nad ilmuvad järjekindlalt, aastast aastasse pikema aja kestel ja või-malikult ikka ühtlase kava järgi. Ainult siis saab neid kasutada tulevane ajaloolane, ajakirjanik, poliitikategelane jne. Viimast nõudmist on EKS püüdnudki täita, kasutades isegi võimalikult teatava ala kohta ikka ühte ning sama autorit. „Eesti kroonika“ algab harilikult ülevaatega välis-poliitilisest olukorrast (mis sisaldab ka andmeid Eesti välispoliitika kohta), siis käsitletakse sisepoliitilist elu, Eesti majandust, haridusolu-sid ja vaimset kultuuri. Viimastel aastatel on hakatud andma ka ülevaa-teid kehakultuurist (aasta spordibilanss). Ka raamatu kaastöölised on

suuremalt osalt ühed ning samad, mis aitab anda käsitlusele suuremat ühtlust. Ka on kaastöölised parimad eriteadlased oma alal, mis omalt poolt tõstab raamatu väärtust.

Kahjuks puudub kõigi alade kohta ühtlane käsitlusviis. Sise- ja välispoliitilise elu ülevaates on püütud anda sündmuste sünteetilist iseloomustust ja hinnangut, ilma et sealjuures oleks mindud üksikasjadesse. Välispoliitilises ülevaates see peegeldub isegi pealkirjades, nagu „Rahvasteliidu prestiiži langus“, „Närviline Kaug-Ida“, „Saksamaa kasutab juhuheid“ jne. Kuid sellelaadiline käsitlus võib kergesti muutuda subjektiivseks. Nii näeb välispoliitiliste vaatluste autor „Eesti kroonikas“ 1936, lk. 9 ja 10 Hispaania kodusõja põhjust ainult „mõõdukates sotsiaalses reformides“, mida kavatses teostada „kesk- ja pahempoolsete erakondade poolt kujundatud rahvarinne“ ja mille vastu hakkasid sepitsema reaktsioonilist komplotti aadel, kirik ja sõjaväejuhid.

Vastandiks sellele leiame vaimsele kultuurile pühendatud peatükis, eriti kirjanduse ja teaduse alal, ainult aasta kestel ilmunud teoste loetelu, liigitatud kirjanduslikkude vormide ja teaduslikkude distsipliinide järgi. Oleks meeleldi näinud rohkem aastatoodangu iseloomustamist ja tähtsaimate teoste esiletõstmist. Kirjanduse kõrval on aga kunsti arengu ülevaade liiga kasin andmetelt, eriti kunstinäituste kohta käivas osas. Päris vaeselapse osaga on pidanud 1937. a. kohta leppima helikunst (1936. a. kohta on põhjalikum ülevaade E. Ojalt).

Kui vaadelda erialaliste peatükkide üksikasjalist käsitlust, siis peab kahjuks tähendama, et mõned tähtsad alad on täiesti puudutamata jäänud. Nii on üldiselt väga asjatundlikus ja väärtuslikus majanduselu ülevaates meie laevandusest 1937. a. täiesti vaikides mööda mindud, 1936. a. kohta on seda aga vaevalt puudutatud. Tegelikult on aga just laevandus osutunud viimastel aastatel meie maa ja rahva väärtuslikuks tootmisreserviks, mis 10 aasta kestel on kolmekordseks kasvanud (vt. „Eesti laevanduse aastaraamat“ 1937, lk. 29—32). Samuti on 1936. a. vabaharidustöö osas täiesti mainimata jäänud raamatukogud, kuna 1937. a. ülevaates on mõne reaga puudutatud ainult avalikke raamatukogusid. Arvan, et ka meie väljaspool kooli tegutsevad noorteorganisatsioonid, nagu ÜENÜ, maanoorteühingud ja NMKÜ, väärisksid põhjalikumalt käsitlust, eriti nüüd, kus Haridusministeeriumi juurde on asutatud eriline noorsoo-osakond.

„E. kroonika“ lõppu on iga aasta paigutatud kroonika selle sõna otseses mõttes, s. o. sündmuste loetelu kuude ja päevade järgi. Kuid see pole enam „eesti“ kroonika, vaid on pigemini rahvusvaheline, sest siin on nimetatud ka igasugused välissündmused, millel pole midagi ühist Eestiga aga vahest isegi rahvusvahelise avaliku eluga (näit. 1936. a. 8. dets.: „Türgis uppus 150 inimest“). Sellised sündmuste loetelud kujunevad ikka teatud määral juhuslikuks ja subjektiivseks. Nii on Eestis 1937. a. aset leidnud sündmustest mainitud 218. Sama aja kohta on Riigiarhiivis, kus ka peetakse jooksva sündmustiku kroonikat, üles tähendatud 425 sündmust. Ja siiski leidub esimeses 113 sündmust, mis on Riigiarhiivis üles tähendamata jäänud. Ei saa öelda, et kõik mainitud sündmused oleksid kontrollitud ja täpsed. Nii on tähendatud 1. juuni kohta 1937: „Hukati end. Nõuk. Vene GPU ülem Jagoda.“ Tegelikult aga mõisteti Jagoda üle kohut alles 1938. a. märtsis ja ta hukati alles s. a. 15. märtsil. Siin on nähtavasti meie ajalehed oma ebatäpse informatsiooniga kroonika koostaja eksitusse viinud. Olen arvamusel, et sellised juhusliku sisuga ja ebatäielikud sündmuste loetelud võiksid isegi ära jääda, selle asemel tuleks aga põhjalikuma iseloomustamise ja hinnangu andmisega käsitleda mõnd rahvaelu avaldust. Oleks veel soovitatav, et üksikute alade käsitlusel saavutataks suurem ühtlus. Siis suudab „Eesti kroonika“ täita enda peale võetud ülesannet, mille kohta on öeldud esimese aastakäigu

sissejuhatuses: „Ja ometi on just demokraatlikus riigis ülivajalik, et iga kodanik omaks võimalikult hea ülevaate oma rahvuse ja riigi kui terviku arengust“ 1).

G. Ney.

J. Andreller ja A. Leetmaa: Pärnumaa tegelaste biograafiad. Kirjastus „Sõna“, Pärnu, 1937. 300 lk. Hind 10 kr.

1932. a. ilmus E. Kirjanduse Seltsi väljaandel „Eesti avalikud tegelased“, mis oli esmakordne sellelaadiline katsetus Eestis, kuna välismaal on olemas igasuguseid ja igas suuruses „Kes on kes“ teatmeteoseid. Ehkki see raamat leidis kõikjal sooja vastuvõttu, ei oleks aga siiski julgenud loota, et leiduks algatajaid, kes annaksid välja selletaolisi maakondlikke teoseid. Nüüd aga on ilmunud „Pärnumaa tegelaste biograafiad“, missugune raamat sisaldab eluloolisi andmeid Pärnus ja Pärnumaal elavate ja tegutsevate avalikkude tegelaste kohta. Eessõnas tähendavad autorid: „Käesolev teos on esimeseks katseks koondada, säilitada ja teha orienteeruvalt kättesaadavaks võimalikult kõigi Pärnumaal majanduslikul, ühiskondlikul ja kultuur- või mõnel muul alal tegutsenud või tegutsevate isikute eluloolist andmestikku...“

Teosega lähemalt tutvudes näeme, et autorid on võtnud oma ülesannet täie tõsidusega.

Nagu autorid ise eessõnas mainivad, on nad elulugude koostamisel eeskujuks võtnud „E. avalikkude tegelaste“ juures tarvitatud skeemi; tegelastele on esitatud samad küsimused, ainult väikeste erinevustega. Teade abiellumise kohta on asetatud peale haridus-, teenistuskäiku ja seltskondlikku tegevust, mis on ajaloolises järjekorras küll õigem, aga sobib väga hästi kolmandale kohale, nagu seda on „E. avalikkude tegelastes“. Puuduvad teated poliitilise meelsuse (erakondliku kuuluvuse) kohta, sest seda ju praegusel momendil ei ole, küll on aga paljude puhul ära märgitud, et kuulub Isamaaliidu osak. juhatusse. Täiesti uudsuseks on võrreldes EKS-i teosega tegelaste pildid.

Eessõnas öeldakse, et võib-olla on mõne teoses leiduva tegelase avaliku tegevuse erikaal liiga väike ja teine tuntum tegelane on pidanud toimetajatest olenematuil põhjustel välja jääma. Tõsi, teoses leidub 22—23-a. noorukeid, kelle avalik tegevus on väga väike, teiste puhul jälle loetellakse teeneid, mis ei väärriks märkimist, näit.: „Lomingu“ tellimiste vastuvõtja“, „oli Laidoneri presidendiks valimise komitee liige“, „kodukaunistamise toimkonna liige“ jne. Teoses leiame tegelasi, kes praegusel momendil elavad või tegutsevad Pärnus või Pärnumaal, kuna praegu juhuslikult või alaliselt Pärnumaalt eemal viibivad omaaegsed tegelased, paljud päris suurte teenetega, puuduvad. Imestuseks puudub

1) Ka „Elava Teaduse“ väljaandja on teadlik sellest, et „Eesti kroonika“ praegusel kujul ei suuda kõigekülgselt täita oma suurt ülesannet. Aga seni on siin ületamatuid raskusi tekitanud tavalise „Elava Teaduse“ numbri piiratud ruum ja olude sunnil väikesed autorihonorarid, mille eest kirjutajailt raske on nõuda piasiasjadeni ulatuvat läbimõtlemist ja käsitluse absoluutset ühtlust, sest mõne lehekülje kirjutamiseks peavad nad läbi töötama suure materjalihulga ja ise suurte raskustega andmeid koguma. Oleks koguni mõeldav, et „Eesti kroonika“ varustataks mõne väliskeelse referaadiga ja et teda levitatakse siis ka väljaspool Eestit, kus niikuinii suurt puudust tundub meie süstemaatilisemast endatutvusest, kuid see nõuaks uusi lisakulusid. Igatahes ainult avaram ruum ja suuremad kulutused võimaldaksid tõhusalt „Eesti kroonikat“ välja arendada selleks, mis ta peaks olema, kuid kahjuks need võimalused on väga piiratud.

Toim.

teosest pärnakas male-maailmameister P. Keres, samuti ei leia A. Jakobsoni ega A. Sanga, küll aga leiame L. Kibuvitsa, kes alles hiljuti Pärnu asus. Üksikuid tegelasi leidub jälle mingil põhjusel naabermaakondadest, nii näit. lk. 227 V. Schmidt Läänemaalt, lk. 20 A. Blatt Harjumaalt jt.

Et teoses leidub rohkesti aastaarve, siis on korrektoril jäänud mõnigi kahe silma vahele, nii näit. on lk. 155 M. Milleri ja lk. 222 H. Saare juures märgitud sündimise kuupäev, aga puudub aastaarv, lk. 205 on V. Ravelli naine surnud 1938. a., lk. 271 on vallasekretär Tubarik sündinud 1920. a. Eksimusi esineb ka just nende kohanimed juures, mis on väljaspool Pärnumaad, näit. lk. 217 esineb korduvalt Nigula v. Läänemaal pro Vigala, lk. 253 Puksi pro Puski jt. Aga selliseid ebatäpsusi, eksimusi ja puudusi ei esine niivõrd palju, et see põhjustaks alahindama kogu teost.

Raamatu lõpus puudub pseudonüümide ja endiste nimede register, mis on aga tarvilik, sest suur protsent tegelasi esineb raamatus uute nimedega.

Usun, et iga kultuuri- ja ajaloolane ning neist küsimustest huvitatud isikud võivad tõesti rõõmsad olla selle teose ilmumise puhul. Võib-olla järgnevad Pärnumaale teised maakonnad; kui need ilmuksid niisama soliidses väljaandes ja asjalikus käsitluses, siis oleks nende ilmumine õigustatud.

A. Loothing.

Spordibiograafiline leksion. Toimetanud: L. Soonberg, J. Peterson, V. Raudsepp, O. Lõvi. Tallinn, 1937. Tallinna Kirjastuse Kooperatiivi väljaanne. 256 lk.

Meie kirjanduse areng on iseseisvusaja kestel, eriti aga viimaseil aastail, elulistele tarvidustele vastavalt liikunud järjest enam spetsialiseerumise suunas ning haaranud elu ja kultuuri mitmekesiseid erialasid ja -harusid. Sellelt lähtekohalt näib ebaloomulikuna, et kehakultuur, populaarsemaid alasid nüüdisajal, on jäänud peaaegu ainuüksi ajakirjandusliku käsitluse hoolde. Samal ajal on aga teistes riikides käsikäes spordi osatähtsuse pideva suurenemisega ja kehakultuuri teaduslikuma viljelemise kiire arenguga vastava kirjanduse hulk silmapaistval määral pidevalt kasvanud. Seepärast on võidud meilgi suure rahuloluga vastu võtta viimasel ajal ilmunud mitut sporti-käsitlevat teost, nagu A. Kolmpere „Sport ja kehakultuur“, sama autori „Kergejõustiku õpperaamatu“ 2 trükki ja A. Antsoni teos „Berliini olümpiamängud“. Neile lisandunud „Spordibiograafiline leksikon“ taotleb pretensioonikaimat kohta teatmelises eesti spordikirjanduses. Teos on koostatud rea Tallinna päevalehete sporditoimetajate ja mitme teise kaastöölise poolt. Tiitel ja raamatu suurus tõotab pakkuda ammutavat ülevaadet selle ala ülekodumaa-lise tegelaskonna kohta. Teos, mis on toimetatud inglise „Who's Who“ laadilise ja ainult kaasaegseid haarava käsiraamatu põhimõttele ning eeskujul, sisaldab leheküljel kahel veerul tihedat teksti, kokku 1280 biograafilist artiklit (millest 558 on varustatud näopildiga) sportlaste, sporditegelaste ja teiste isikute kohta, kes on olnud spordiga otseselt või kaudselt seoses ning osutanud sellele silmapaistvaid teeneid. Teost nähtub, et spordiga on lähedalt seotud ka suur hulk avaliku elu tegelasi — riigi, omavalitsuste ja kaitseväge juhte, majanduse, tööstuse ja kaubanduse tegelasi, advokaate, arste, pedagooge, isikuid ka kunstide valdkonnast ja literaatide hulgast.

Surnud tegelaste biograafiade väljajätmine on siiski kahetsetav. Arvestades eesti spordi kuulsusrikast ja mitte kuigi pikka minevikku ei oleks nõudnud erilist raskust terviklikuma ülevaate andmine eesti sportlaskonnast minevikus ja olevikus. Omaks võetud põhimõtte vastaselt on leksikoni sattunud siiski kahe surnud isiku (V. Treinbergi ja K. Jänese, mõlemad surn. 1935) biograafiad. Toimetajad on teose, mis on valmi-

nud poole aasta jooksul, väljaandmisega liigselt kiirustanud. Ruttamisest nähtavasti olenebki enamik teose puudusi, millest on silmatorkava-
maid kohatine süsteempuudus ja juhuslikkus. See avaldub eriti sport-
laste osatähtsusest johtuva elulugude-vahelise proportsiooni lonkamises.
Mõnest silmapaistvast rahvusvaheliselt tuntud sportlasest (näit. A. Kuu-
se'st) on kirjutatud vahest lühemaltki ja vähem üksikasjaliselt kui mõnest
suhteliselt väikest tähtsust omavast sportlasest (sprinter Takk, Naglas').
Kehakultuuri- ning sporditegelaste biograafiaile on lubatud eriti palju
ruumi. Tundub võõrastavana, kui mõne tõelise suursportlase (näit. Palu-
salu) elulugu on üldjoonelisem ja väheütleavam kui paljude suhteliselt
väikeste teenetega sporditegelaste ja -reporterite omad. Näib olevat
üleliigne avaldada igal juhul toimetuse poolt isikuile saadetud ankeetlehe
(mis sisaldas 29 küsimust) enam-vähem täielikku sisu. Paljude sport-
laste kesised saavutused ei eelda kaugeltki sellisel määral üldsuse huvi
detailsete elulooliste andmete vastu, nagu neid leidub leksikonis. Iga-
suguste mõeldavate „teenete“ loetelud tunduvad mõnigi kord piinlik-koo-
miliste seikadena. Hulga pooleveeruliste ja suuremategi elulugude para-
jaks pikkuseks oleks võinud olla ainult mõni rida. Seevastu oleks pidanud
suursportlaste (näit. Palusalu, A. Viidingu jt.) elulugudes märkima sport-
likku arenguteed üksikasjalisemalt, loetledes aasta parimaid resultate,
nende asetust maailma parimate hulgas, tähtsamaid võistlusvastaseid jne.
Niisuguste lisanditega oleks teos aina võitnud. Väga paljude üldtuntud
sportlaste leksikonist puudumist ei saa aga andestada. Olümpiavõitjast
(s. o. olümpiamängudel 1.—3. kohale tulnuist) puuduvad ligi pooled,
nende hulgas kuldmedalimehed Pütsep, Käpp, esimese eesti rahvusest
olümpiavõitjana Stokholmis 1912. a. hõbemedali saavutanud M. Klein.
Puudub veel maailmameistreid (Hallap), maailmarekordimehi (K. Raag),
hulk Eesti meistreid peaaegu igalt alalt, endiste Eesti rekordite
omanikke, ka vana maailmakuulsus G. Hackenschmidt! Nende puudu-
mine on seda valusam, et teoses leidub sportlaste elulugusid, mille välja-
jätmine oleks tundunud normaalsena.

Hoolimata mainitud puudustest ja ühtlustava ning viimistleva redakt-
siooni soovida jätmisest on „Spordibiograafilise leksikoni“ ilmumine
eesti spordikirjandusele siiski hinnatavaks saavutuseks, mis rohke mater-
jali koguna aitab täita senist lünka kaunis hea eduga. Ühtlasi on teos
arvestatavaks lisandiks eesti biograafiliste teatmeteoste hulgas üldse.

Voldemar Veedam.

Alfr. Kempe: Igaunu lirika. Apgāds „Logs“, Rīga, 1938.

Alfr. Kempe on Riia eestlaste juures tuntud energilise ja alga-
tusvõimelise seltskonnategelasena. Ta on olnud aktiivselt tegev kõigis
Riia eestlaste rahvuskultuurilistes üritustes. Eriti on ta püüdnud arenda-
da ja süvendada Eesti-Läti vahelist kultuurilist läbikäimist. Nii on
ta välja andnud läti keeles Eesti üldlaulupidude juhte, tõlkides ka kogu
lauupeo kava laulusõnad laitmatult läti keelde. Samuti Läti üldlaulu-
pidude juhte eesti keeles. See on võimaldanud naabermaa laulupeo
küllastajail jälgida ning nautida laulupidu kunstiliselt hoopis süvenenu-
malt. Samuti on ta välja andnud paremaid eesti koorilaule läti keeles,
toimetanud Läti eestlaste ajakirja jne.

Kuid Alfr. Kempe ei ole ainult siiramaid Eesti sõpru ja Eesti-
Läti sõpruse ning liidu pooldajaid, vaid ka väsimatumaid ja innuka-
maid eesti kirjanduse populariseerijaid ning tõlkijaid Lätis. Ta on
avaldanud läti ajakirjanduses üksikkirjutisi eesti kirjandusest, kultuu-
rist, eesti luuletuste tõlkeid, esinenud Riia ringhäälingus eesti kirjan-
dust tutvustavate ettekannetega jne.

Mõni aasta tagasi hakkas ta välja andma läti keeles raamatusarja „Eesti kirjanikke“, mille esimene anne ilmus 1936. a. lõpul (sisaldab Ed. Vilde pikema eluloo ja kirjandusliku tegevuse ülevaate ja valiku novelle). Sellele esimesele andele järgnevad kuuldavasti juba lähemal ajal teised: J. Liiv, A. Kitsberg, Fr. Tuglas jt.

Rööbiti selle sarjaga ilmus käesoleva aasta algul Alfr. Kempe sulest „Igaunu lirika un galvenās iezīmes īgaunu rakstniecības vēsturē“ (Eesti lüürika ja peajooni eesti kirjandusloost) esimene vihk. Raamat ilmub Riias „Logs'i“ kirjastusel.

Autor on selle ülesande kallal töötanud pikemat aega, sest luuletõlget ei saa teha tükitööna. Et aga teos on kavatsatud võrdlemisi ulatuslikuna, siis ilmub ta vihkudena. Esimene vihk, mis sisaldab 160 suurt lehekülge teksti, on hõlmanud endasse vaid näiteid eesti rahvaluulest ja kõige vanemast lüürikast, lõpetades Martin Körberiga. Et selliseid vihke ilmub kavatsuse kohaselt 5, siis peaks küll läti keelne „Eesti lüürika“ osutama lõplikul kujul päris mahukaks ja piisavat ülevaadet pakkuvaks eesti värsimõõdulise taidekirjanduse tutvustajaks läti kirjandushuvilisele lugejaskonnale.

Oma eessõnas ütleb autor, et ta on asunud selle töö juurde teadmise ja eesmärgiga lähendada selle kaudu teineteisele kaht naaberrahvast. „Levitagem rahva hulkades seda arusaamist ja vendlust, mida on põhjendanud meie ärkamisaja tegelased... Kandkem oma rahva keskele vaimset arusaamist, valgustagem meie rahvaste ühist minevikku ja saatust, see on kindlam pant meie rahvaste sõbralikule ja vennalikule tulevikule...“

Samu mõtteid väljendab läti tuntumaid kirjanikke ning kriitikuid J. Līgotnis, kes on kirjutanud „Eesti lüürikale“ soojad sissejuhatavad sõnad ja kes muide on teinud selle teose ilmumise oma südameasjaks. Ta ütleb: „Uurides luuleteost leiab lugeja omapära ja erinevusi, mis peituvad mõlema rahva iseloomus, mis kummalegi avab uue ja huvitava maailma, mis muudab vaimselt täisväärtuslikumaks samavõrra võtjat kui andjat ning lähendab mõlemaid rahvaid teineteise mõistmiseks ja kooselamiseks. Mõista teise rahva kultuuri, selle ilu ja omapära, see ei tekita ainult lugupidamist selle rahva vastu, vaid ka sõbralikku lähedust ja soovi heaks läbisaamiseks. Sellepärast Alfr. Kempe töö peab saama käsiraamatuks meie noorsoo kasvatajatele ja ka noorsoole endale, kes on täis mõistatahtmise idealismi, mis haihtub aga ilma konkreetsete tulemusteta just selle kultuuri mittetundmise tõttu.“

Meie naabri õuest on visatud sõbralik hüüe meie õue ja südameisse. Leidku ta siin sajakordset vastukaja!“

Nagu juba pealkirjast nähtub, tahab see teos olla mitte ainult luuleantoloogia, vaid ka lühike kirjanduslugu. Ta ongi õieti kokkuvõtlik eesti kirjanduslugu rohkete luulenäidetega. Lehekülgede järgi on esimeses vihkus umbes pool ruumist pühendatud kirjandusloole, kuna teise poole täidavad luuletõlked.

Et kirjandusloolist osa on käsitletud päris süstemaatiliselt, seda tõendavad kas või peatüki „Eesti rahvaluule“ alajaotused: Eesti rahvaluule üldised tunnused; Eesti muinasjutud ja muistendid; Eesti rahvaluule ajalugu; Eesti rahvaluule üleskirjutamine; Eesti eepilistest rahvalauludest üldse; Eesti rahvalaulu ehitus.

Järgnevad rahvalaulu-tõlked, jällegi süstematiseeritult: Mütoloogilised rahvalaulud; Perekonnaelu; Töölaulud; Sõjalaulud; Seltskondlikud ja pühade-laulud; Elu tõsidus ja nali. Jne. Siis: Vanasõnad; Mõistatused.

Igale alaosale on kirjutatud sissejuhatavad seletused.

Rahvalaulunäidetena on tõlgitud umbes 75 laulu, neist pikemad „Loomine“, „Ilu laul“ ja „Suure tamme laul“. Peale selle värssmõistatuse ja seotud kõnes vanasõnu.

Järgneb võrdlemisi üksikasjaline ülevaade „Eesti vaimuliku kirjanduse ajajärgust“, alajaotusega: a) Saksa-eesti segatud kirikukeele ajastu; b) Parandatud eesti kirikukeele ajastu.

Edasi antakse ülevaade „Sentimentalismi ajajärgust“, kus peatatakse eraldi Fr. G. Arveliuse, Fr. W. Willmanni, J. W. Luce, R. J. Winckleri, O. R. Holtzi, J. H. Rosenplänteri, A. Oldekopi, O. V. Masingu, K. J. Petersoni, P. Manteuffeli, C. W. Freundlichi, J. Sommeri, B. Gildenmanni, J. V. Jannseni ja M. Körberi juures. Pikema käsitluse osaliseks on saanud siin Willmann ja Masing, eriti aga J. V. Jannsen. Seoses viimasega on valgustatud pikemalt ka eesti ajakirjanduse arengut.

Luuletõlgetest on ses osas esitatud järgmised: Winckleri „Kahe-sugune suurus“, Oldekopi „Varblane“, Masingu valm „Päts“ ja „Lõikuselaul“, Kr. J. Petersoni „Rahva keel“, „Jaak ja Jüri — karjapoisid“, „Sügiselaul“, „Inimese vaim“, „Laulja“, „Rõõmulaul“, „Jaagu laul“, „Laul“, Freundlichi „Mehe lahkumine“, „Maailma motiivid“, Jannseni „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“, „Eesti laul“, „Kündja“, „Puhas süda“, „Vaikne õhtu“ ja Körberi „Suisel ööl“ ja „Armas isamaja“.

Nagu eespool esitatud loetelust nähtub, tahab teos olla tõesti eesti kirjanduslugu ja luuleantoloogia ühtlasi. Asjalikkude ja faktiküllaste kirjanduslooliste seletustega antakse ülevaade eesti rahva vaimuvaredest, nende kogumisest, eesti kirjanduse algusest, tähtsamaist tegelastest sel alal, eesti ajakirjanduse algusest, esimestest kirjanduslikest vooludest, eesti kirjakeele arengust jne.

Mis puutub luuletuste tõlkesse, siis on see läbi viidud üldiselt kunstilise süvenemise ning viimistlusega. Rahvalaulu tõlkimisel on püütud taotella läti rahvalaulu vormi (pikendatud sõnalõpud), näit. „Ko tu dziedi bez vardiem(i)“. Kui rahvalaul oma ilukõlalt tõlkes siiski taoti kaotab, kuna jääb ära alliteratsioon ja assonants, siis osa vanemast kunstlühirikast on isegi võitnud. Üldiselt on tõlge täiesti kongeniaalne. Kr. J. Petersoni tõlgete puhul tuleb märkida, et paar luuletust on lühendatud. Ehkki käesoleval korral pole luuletused sealäbi kui kunstilised tervikud kaotanud, pigem võitnud, siis tuleks edaspidi ometi sellistest lühendustest, eriti nooremate luuletajate puhul, küll hoiduda.

Raamatut ilustavad eesti kunstniku E. Kollomi originaalpuulõiked ja läti kunstniku J. Šternbergi joonistatud Kr. J. Petersoni ja J. V. Jannseni õnnestunud portreed.

Nagu autori eessõnast nähtub, on luuletuste tõlkimisel järgmiste vihkude jaoks lubanud oma kaasabi läti luuletajad Elina Zälite, J. Žigur ja J. Indris. See asjaolu laseb loota, et järgmisedki vihud ilmuvad niisama hoolika ja taideliselt viimisteldud töö tulemusena ning A. Kempe „Eesti lühirika“ suudab väärikalt representeerida meie lühirikat lähema lõunanaabri juures.

K. Aben.

August Strindberg

Teenijatüdruku poeem

Rootsi keelest tõlk. E. Raudsepp.

Strindbergi on nimetatud uue ajajärgu avajaks rootsi kirjanduses, kuid ka lõhkuvaks barbariks, kelle sisemiseks tõukejõuks on vihkamine. „Teenijatüdruku pojast“ tungib autor sügavale rootsi perekonna-, kooli- ja seltskonnaellu XIX saj. kolmandal veerandil. Teos on üksikasjadeni autobiograafiline ja tutvustab hella enesetundega, aga käristatud hingega peategelase (= autori) saatust lapsepõlvest kuni meheikka jõudmiseni. Suurima enesepaljastusega seltsib siin lõikav olude kriitika, mis äratas suurt tähelepanu ja mis sisaldab palju üldinimlikku, aga ka erilisi külgi kirjanduse- ja kultuurielu alalt. Romaan kuulub Strindbergi ja ühtlasi kogu rootsi kirjanduse tähtsamate teoste hulka.

„Maailmakirjandus“ nr. 2, 1938. Hind 5 kr. 50 s., köites 6 kr.

● **EESTI KIRJANDUSE SELTS** ●

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Üksiknumbri hind 50 s.